

Державний архів Чернігівської області

Сіверянський історичний архів

Науковий щорічник

Випуск 5

Чернігів

2016

УДК 930.253

ББК ТЗ(4УКР – 4ЧЕР)

С 34

Редакційна колегія:

Бойко В.М., директор Чернігівського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, кандидат історичних наук;

Воробей Р.Б. (головний редактор), директор Державного архіву Чернігівської області, кандидат наук з державного управління;

Воронін В.М., перший заступник Голови Державної архівної служби України, кандидат історичних наук;

Гаранін О.Я., директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, кандидат історичних наук;

Лаєвський С.Л., директор Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В. Тарновського;

Лобанова Н.М., заступник директора Державного архіву Чернігівської області;

Музичук О.В. (заступник головного редактора), заступник Голови Державної архівної служби України;

Рябчук І.М. (відповідальний секретар), провідний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Чернігівської області;

Стрілець М.І., перший заступник голови Чернігівської обласної державної адміністрації, кандидат наук з державного управління, доцент;

Щербак М.Г., завідувач кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка; доктор історичних наук, професор.

Сіверянський історичний архів: Науковий щорічник / Редкол.: Р.Б. Воробей (відп. ред.) та ін. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2016. – Вип. 5. – 85 с.

П'ятий випуск наукового щорічника «Сіверянський історичний архів» презентує статті, присвячені 120-річчю від дня заснування Чернігівської губернської вченої архівної комісії.

Для істориків, архівістів, спеціалістів музеїв і бібліотек, викладачів, студентів, краєзнавців та усіх шанувальників старовини.

Рекомендовано до друку науково-методичною радою

Держархіву області (протокол № ____ від _____ 2016)

© Автори статей, 2016

Зміст

Статті

Ірина Ващенко Звіти про діяльність Чернігівської губернської вченої архівної комісії.....	4
Ольга Єфремова Статистичні дані щодо роботи архівного відділу в місті Ніжині.....	10
Наталія Лобанова Життєвий шлях та наукова діяльність дослідника ЧГВАК Григорія Кураса.....	17
Вікторія Микитко Державні архіви – основна ланка системи архівних установ України	28
Наталія Новик Формування особових фондів за роки незалежності України ...	38
Олена Носенко Головне завдання архівістів – зберегти архівні джерела як задокументовану пам'ять людства	53
Ірина Рябчук Структура та тематика друкованого видання «Праці Чернігівської губернської архівної комісії»	80
<i>Відомості про авторів</i>	86

Звіти про діяльність Чернігівської губернської вченої архівної комісії

У статті характеризується система щорічної звітності Чернігівської губернської вченої архівної комісії. У вигляді тез презентована звітність ЧАК за 1903, 1909–1915 роки.

Ключові слова: основні напрями роботи, звіти ЧАК, збереження документів.

Організаційною формою роботи Чернігівської архівної комісії (далі – ЧАК) було проведення засідань, на яких обговорювалися поточні питання, заслуховувалися реферати та наукові доповіді. Сам напрям роботи мав змішаний, архівно-музейний характер.

Досить повільне розгортання роботи комісії в основному напрямку – розбирання старих справ і створення історичного архіву – пояснюється низкою причин. По-перше, ЧАК не обмежувалася тільки цією діяльністю. Комісія займалася археологічними дослідженнями та збирала музейні експонати. По-друге, не вистачало кваліфікованих спеціалістів у галузі архівної справи. По-третє, були недостатньо чітко визначені правовий статус комісії та межі її компетенції.

Протягом 1896–1917 років архівна комісія створила музей, бібліотеку та архівну збірку документів. За цей час комісія видала дванадцять томів «Труды Черниговской губернской архивной комиссии». Крім «Трудов» Комісія видала «Синодик Любецького Антониевского монастыря», «Актовую книгу Стародубовского городского уряда 1696 года» та декілька звітів про свою діяльність у вигляді окремих брошур. Звіти публікувалися в Земському збірнику Чернігівської губернії, в газетах «Чернігівська земська газета» та «Чернігівські губернські відомості» у скороченому або повному обсязі.

В науково-довідковій бібліотеці Державного архіву Чернігівської області зберігаються друковані примірники «Отчетов Черниговской губернской ученой архивной комиссии». Ці видання допомагають дізнатися про те, як працювала комісія та на вирішення яких проблем та питань більше зверталось уваги

протягом звітнього періоду. Звіти склалися на початку наступного після звітнього року. Далі автор пропонує ознайомитися із стисло викладеними звітами ЧАК за 1903, 1909–1915 роки.

– **Звіт Чернігівської губернської вченої архівної комісії за 1903 рік** складається з п'яти розділів: I. Склад комісії, II. Діяльність комісії, III. Підготовча робота до XIII Археологічного З'їзду, IV. Музей і бібліотека та V. Грошові кошти комісії. Відповідно звіту члени комісії розпочали роботу щодо впорядкування та опису власного архіву. Передусім, було виокремлено 3 020 справ під назвою «Сенатський архів». Частина справ була описана в додатку до 5-го випуску «Трудов ЧАК»*. Було розпочато опис документів переданих до Комісії Городнянським повітовим предводителем дворянства М.Д. Карвольським-Гриневським. Керуючий справами П.М. Добровольский продовжив розбирати і вивчати архівні матеріали Чернігівської чоловічої гімназії*. Член Комісії С.С. Бурновський повідомив про початок роботи в архіві Консисторії, необхідної для виявлення історичних відомостей про церкви та парафії єпархії. Комісія звітувала про оприлюднення результатів роботи в архіві Чернігівської чоловічої гімназії на сторінках «Чернігівських губернських відомостей». Звітувала комісія й про археологічні дослідження місцевості та про нагляд за розкопками.

За звітний рік відбулося сім засідань Комісії, на яких було заслухано 12 рефератів та наукових повідомлень. Зокрема, повідомлення та реферати П.М. Добровольского та А.В. Верзилова надруковані в «Трудах» Комісії. Всього в 1903 році надруковані два випуски «Трудов» ЧАК та видано рукописну пам'ятку XVII ст. «Синодик Любецкого Антониевского монастыря». У звіті йдеться про підготовчу роботу до Археологічного з'їзду, який повинен був відбутися в 1905 році в Катеринославі. Планувалося звернутися до з'їзду з пропозицією – «...привести в известность и составит описание документов, представляющих собою источники для изучения истории...». Для вирішення цього питання ЧАК звернулася до повітових предводителів дворянства з пропозицією – збирати фамільні архіви для їх вивчення та опису. Музей і бібліотека поповнилися цінними експонатами та новими виданнями, які зазначені у звіті. У звітному році

Комісія систематизувала бібліотеку та склала докладний каталог. Останнім розділом звіту є звіт скарбника Комісії про надходження, витрати та залишок коштів.

– **Звіт Чернігівської губернської вченої архівної комісії за 1909 рік.** Зазначено, що було проведено три засідання, на яких розглянуті питання про розміщення музею Комісії, порядок користування бібліотекою та були заслухані доповіді та повідомлення її членів. У 1909 році Комісія прийняла на зберігання від колишнього її голови В.Д. Голіцина листи російською та польською мовами кінця XVII – початку XVIII ст. та від Новгород-Сіверського предводителя дворянства Є.О. Судієнка три оригінальні царські грамоти XVII ст. На засіданні було запропоновано надрукувати ці документи у 8-му випуску «Трудов» Комісії. У звіті представлено щоденник археологічних розкопок в садибі Чернігівського повітового земства, які проводилися групою членів Комісії на чолі з П.С. Кармалеем та М.А. Сахновським, з детальним щоденним описом дослідницьких робіт. В надрукованому звіті надається повний список членів Чернігівської губернської вченої архівної комісії. Список складається з двох розділів – «Почесні члени» та «Дійсні члени».

– **Звіт Чернігівської губернської вченої архівної комісії за 1910 рік.** Великий за обсягом розділ – звіт про роботу Комісії з розгляду архівних справ та їх описів, надісланих казенними палатами та повітовими казначействами. Комісія відібрала справи, що мали, с точки зору історії, цікавий зміст. Комісія продовжує проводити археологічні дослідження і розкопки, а саме досліджувати кургани біля Троїцького монастиря, «Татарской горки» біля с. Анисів та піщаного насипу в руслі річки Іченьки неподалік від містечка Ічня Борзнянського повіту. Комісія звітувала також про нагляд та охорону пам'яток старовини, про нові надходження до музею та бібліотеки, особовий склад Комісії станом на кінець 1910 року та додала фінансовий звіт.

– **Звіт Чернігівської губернської вченої архівної комісії за 1911 рік.** Складається з 7 розділів, схожих на розділи попередніх звітів. На одному із засідань, 22 березня 1911 року, член комісії П.Я. Дорошенко повідомив про долю

архівної спадщини Лівобережної України XVII–XVIII ст. У 1880 році значну частину документів було передано в розпорядження Історико-філологічного товариства до міста Харкова. Члени Комісії виступили проти подальшої передачі до міста Харкова документів Чернігівського губернського правління. До ЧАК надійшли листи І.М. Руденка, Б.Д. Грінченка і М.Л. Кропивницького, особисті документи П.М. Добровольського. Внаслідок обміну з іншими установами та товариствами до бібліотеки Комісії надійшло 212 книг.

– **Звіт Чернігівської губернської вченої архівної комісії за 1912 рік.** Протягом року відбулося п'ять засідань ЧАК, під час роботи яких було складено план та зміст 10-го випуску «Трудов», заслухані наукові доповіді членів комісії, зроблено запит про стан архівів губернських установ. Отримано і оброблено відомості про стан 88 архівів. Проведена робота засвідчила жахливий стан архівів в Чернігівській губернії. В 1912 році зберігачем архіву Комісії складено покажчик до справ Міністерства юстиції за 1799–1841 роки, передані до Комісії на зберігання. Від установ, товариств, навчальних закладів та архівних комісій до бібліотеки ЧАК надійшло 214 книг. Фінансовий звіт Комісії перевірено Ревізійною комісією та затверджено постановою загальних зборів комісії 9 лютого 1913 року.

– **Звіт Чернігівської губернської вченої архівної комісії за 1913 рік.** Протягом року Комісією видано черговий випуск «Трудов», звіт про її діяльність за 1912 рік, яка проявилася в засіданнях, в роботі членів комісії в Чернігівських архівах, щодо витребуванні справ і документів з архівів установ, в утриманні своїх музею, архіву та бібліотеки. Треба зазначити, що скромна по своєму бюджету і силам Чернігівська архівна комісія обслуговувала не тільки Чернігівську губернію, а й сусідні губернії – Київську, Подольську, Волинську і Мінську, які не мали своїх комісій.

– **Звіт Чернігівської губернської вченої архівної комісії за 1914 рік.** Головна увага комісії була спрямована на збирання відомостей про стан архівів Чернігівської губернії, їх обстеження та опис. У 1914 році проведено три засідання, на яких були заслухані доповіді та повідомлення членів Комісії,

затверджені звіт за 1913 рік та кошторис, обрані нові члени Комісії тощо. За ініціативою В.Л. Модзалевського під час засідання комісії 12 квітня 1914 року було проаналізовано стан архівів губернії і створено спеціальне бюро, яке мало розробити програму обстеження. У 1914 році почав друкуватися каталог музею Чернігівської архівної комісії. У цьому ж році до архіву ЧАК надійшли 8 томів Рум'янцевського опису, що зберігалися в губернському статистичному комітеті. Комісія домоглася передачі їй справ Чернігівського і Новгород-Сіверського намісницьких правлінь та отримала з архіву Полтавського губернського правління 87 планів та карт міст і повітів Чернігівської губернії.

– **Звіт Чернігівської губернської вченої архівної комісії за 1915 рік.** Комісія закінчила друкування каталогу музею, продовжила розглядати описи справ, які підлягали знищенню. Комісія продовжила вивчення документів архіву Губернського правління та почала складати описи військових справ. Загальна кількість справ в архіві ЧАК досягла майже 20 тисяч.

Перша світова війна внесла глибокі зміни у сферу політики, економіки та культури, негативно вплинувши на функціонування державних та громадських установ. Наслідки війни не могли не позначитися на діяльності ЧАК, яка на той час була єдиною науковою установою в місті Чернігові. Поступово її діяльність згорталася. В 1917 році було створено Комітет охорони пам'яток старовини та мистецтва на Чернігівщині. Члени ЧАК ввійшли до його складу й зайнялися рятуванням цінних документальних та матеріальних пам'яток історії і культури на території Чернігівщини.

Ирина Ващенко

Отчеты о деятельности

Черниговской губернской ученой архивной комиссии

В статье характеризуется система ежегодной отчетности Черниговской губернской ученой архивной комиссии. Тезисно представлена отчетность ЧАК за 1903, 1909–1915 годы.

Ключевые слова: *основные направления работы, отчеты ЧАК, сохранность документов.*

Irina Vashchenok

Activity Reports

Chernigov province academic archive commission

The article describes the system of annual reporting of the Chernihiv provincial academic archival commission. The reports of the CHGVAK for the years 1903, 1909-1915 were presented in the abstract.

Keywords: *main directions of work, reports of the CHGVAK, safety of documents.*

Статистичні дані щодо роботи архівного відділу в місті Ніжині

Стаття про виконання планів роботи архівістами архівного відділу в місті Ніжині.

Ключові слова: м. Ніжин, архів, звіт, план, архівісти.

Відділ Державного архіву Чернігівської області у місті Ніжині є однією із цінних скарбниць, у якій містяться документальні пам'ятки з історії нашого краю. Але ситуація щодо збереження архівних документів на Ніжинщині була складною. З появою Чернігівської губернської вченої архівної комісії у 1896 році ситуація дещо покращилась. Ця Комісія провела велику роботу щодо збирання архівних матеріалів, але докорінних змін здійснити не змогла.

Після революції 1917 року стан архівів був катастрофічним. Багато документів загинуло під час революцій та громадянської війни або були знищені військовими частинами та тилowymi мародерами. Особливо постраждали архіви поліцейських та жандармських управлінь, окружного суду.

З виникненням у 1922 році головного архівного управління ситуація дещо змінилася. З цього часу велика увага приділяється не тільки збиранню, але і збереженню архівних документів. В Ніжині до створення посади інструктора при окрвиконкомі архівами міста та повіту, а потім округу завідував уповноважений Чернігівського губернського архівного управління В.Р. Фохт. Він взяв на облік 9 архівів дореволюційних закладів і 5 радянських архівів.

Згідно з відношенням Чернігівського губвиконкому від 19 квітня 1923 року при відділі управління Ніжинського окрвиконкому були створені штатні посади інструктора, який слідкував за охороною архівів, і архіваріуса. Окружним інструктором було призначено В.А. Фесенка, а архіваріусом – В.Р. Фохта. Основною їх роботою на той час було збирання, упорядкування та зберігання архматеріалів. Відбувалося це у важких умовах, оскільки на той час

не було єдиного приміщення для архівосховища. Їх було чотири «архів окружного суда, був. Земской управы, був. Городской управы и сборный в здании ИНО. Два первые из них находятся в подвалах зданий, занимаемых прежде этими учреждениями, архив быв. Городской управы помещается под лестницей в здании Откомхоза, сборный архив после долгих скитаний приютился в здании ИНО»¹.

З появою нових штатних посад і збільшенням повноважень до 1 січня 1924 року було вже зареєстровано 104 архіви. Для реєстрації архівів по місту та в райони було розіслано акти відповідного зразка. Але сільради та райвиконкоми не дуже відповідально відносились до збереження архівних документів «часто знищують ще й тепер архівні матеріали на канцелярські потреби»².

У 1926 році міською владою було вирішено передати під сховище церкву Іоанна Богослова. Після переобладнання церкви під сховище, місцеві архівісти починають збирати документи в одному приміщенні.

Серед документів, які збереглись в архіві – звіт про роботу за 1924 рік. В ньому зазначено, що «зареєстровано архівів 126, а всього – 225 архівів різних установ. По вазі зареєстровано три архіви вагою більше 100 пудів. По типу архівів:

1. Дореволюційних установ – 10.
2. Радянських установ – 68.
3. Громадських і професійних установ – 27.
4. Монастирів і церков – 76.
5. Шкільних – 20.
6. Підприємств – 2.

Таких, що мають документи XVIII ст. і стародруки – 22, і один такий, що має документи XVII ст. (Успенська церква с. Сваричевки Ічнянського району)»³. «Знищення архівів приватними особами виявлено тільки 2 випадки. Кількість архівів, які перевозили чи евакуювали – таких архівів налічується – 9; архіви, що передавалися з установи до установи – 16; з усіх церков передано Райзагсам метричні книги»⁴.

Із звіту за жовтень-грудень 1926 року видно, що архів займався обслуговуванням установ та приватних осіб. Видавалися довідки про навчання, роботу та метричні виписки. Так, «заяв на видачу різного характеру довідок було одержано від установ – 4, з них задоволено – 0; від приватних осіб – 5, з них задоволено – 3»⁵. У 1926 році читального залу для дослідників ще не було, оскільки «канцелярія окрарху міститься в одній кімнаті розміром 2, 75 кв. саж»⁶. «Але праця над архматер'ялами провадилась двома особами, з яких один працював за дорученням Окрфінвідділу та ОВК, з метою збирання таємних довідок для Окрфінвідділу, другий – за власною ініціативою, темами роботи цього, останнього, були: а) революція 1905 року на Ніжинщині та б) єврейські погроми»⁷. За жовтень – грудень 1926 року було прийнято на зберігання 9 фондів, протяжністю 3 м 46 см, розібрано та описано 14 фондів.

Окружним архівним управлінням склалися і плани роботи. Так, на 1927 рік було заплановано: закінчити роботу щодо утворення газетного фонду, закінчити облік архчастин дієвих установ Ніжинщини та ліквідованих дореволюційних, виробити по стелажні покажчики фондів, виявити документи до святкування 10-річчя революції, публікувати статті в газеті «Нове село».

За шість місяців 1927 року «заяв на видачу довідок від установ поступило – 6, від приватних осіб – 120. З них всього задовольнено – 110, не задовольнено – 16. Часу витрачено – 110 годин. Над архівними матеріалами працювало 2 особи: тов. Бернштейн і т. Клемиша, які використовували справи Ніжинського Округового Суду за 1905 рік для тем: «Революційний рух на Ніжинщині в 1905 році» і «Єврейські погроми»⁸. За цей же період було прийнято матеріали від 17 установ. В Козелецькому районі в с. Лемеші було виявлено укази 1763–1859 років, а на зберіганні в архіві вже було 9 підшивок газет, серед них «Нежинские ведомости», «Киевская мысль», «Червоне слово» та інші.

Протягом 1933 року було прийнято заяв на довідки від приватних осіб – 787, від установ – 42. З них видано приватним особам – 452, не видано – 335, видано установам – 37, не видано – 5. Із звіту за 1933 рік дізнаємося, що в читальному залі працював Гордієнко Петро Онисимович над темою: «Проект

меліорації р. Остра». Виставок та радіопередач за цей рік не було. Зате читалися доповіді у сільбуді на Фрунзівці і в колгоспі «Воля» на теми: «1905 рік на Ніжинщині», «Жінки в добу громадянської війни», «Архів на службі соціалістичного будівництва». Проводилися екскурсії для учнів міста і сіл, студентів, колгоспників. Було надруковано чотири статті в газетах «Нове село» та «Більшовик»⁹.

Як і в усіх установах, в архіві теж складалися п'ятирічні плани. Так, у 1937 році за п'ять років планували провести таку роботу:

- «1. Пересоставление описей.
2. Ревизия фондов.
3. Систематизация дел и их подшивка.

В итоге за всю пятилетку будет проделана такая работа:

- описано первоначально 101 500 арх. единиц,
- пересоставлено опись на 180 000 арх. единиц,
- проревизировано 388 000 арх. единиц
- систематизировано 125 000 дел
- подшито 125 000 дел»¹⁰.

Чи виконали працівники архіву цей план невідомо, оскільки почалася Друга світова війна. Під час окупації архів деякий час функціонував, велась навіть наукова робота. Відомо, що науковий співробітник архіву В.К. Пухтинський склав короткий нарис з історії міста Ніжина від першої половини XVIII століття, який був перекладений на німецьку мову. На жаль, він не зберігся.

Після окупації працівниками архіву було здійснено розробку документів періоду Другої світової війни. Було створено 65 фондів цього періоду. Крім того, було взято на облік газети, журнали, брошури, листівки, оголошення.

За перше півріччя 1944 року архівістами було виконано такі види робіт:

- «1. Прием документальных материалов – 268;
2. Полная разборка – 6 062;
3. Разборка россыпи – 75;

4. Нумерация листов и составление заверительных надписей – 267 000/488 000;
5. Составление и исправление заголовков – 4 123;
6. Инвентарное описание – 6 580;
7. Просмотр ед. хр. – 970;
8. Написание статей – 5;
9. Составление карточек – 1 894»¹¹.

За результатами перевірки роботи ніжинського архіву за три квартали 1949 року виявлено, що план в основному виконаний. «За этот период составлено 1 647 названий единиц хранения при плане 1 507, вынесено столько же крайних дат единиц хранения, подшито 38 176 листов единиц хранения, заведена книга поступлений фондов, заведено 321 дело фондов. С целью выделения материалов, не подлежащих дальнейшему хранению, просмотрено 41 000 ед. хр. Составлено 25 отборочных списков на 8 536 ед. хранения. Качество выполненной работы в III кв. при сравнении со 2-м кварталом улучшилось»¹². Але перевіркою були виявлені і недоліки: «невыполнение планируемого объема работ по инвентарному описанию, при плане 1 507 ед.хр. заинвентаризировано 845 ед.хр.; полученные из Черниговского Облгосархива 23 фонда до сего времени не учтены, секретное делопроизводство не упорядоченное, входящий и исходящий журналы составлены не по форме»¹³.

З кожним роком об'єм роботи архівістів збільшувався. Так, у статистичних відомостях про роботу архіву за 1954 рік зазначено, що:

- «– усовершенствованно описей – 3 432;
- подшивка и ремонт дел – 121;
- передача документальных материалов в другие государственные архивы – 6 989;
- составление листов и карточек фондов – 498/810;
- составлено карточек – 170;
- наведено справок – 873: по секретным запросам – 32, из них с положительным результатом – 21, по несекретным запросам – 841, из них с положительным результатом – 230»¹⁴.

А в 1984 році такі показники:

- «– усовершенствование описей – 4 510;
- переработка описей – 3 546;
- просмотрено дел для каталогизации – 400;
- составлено карточек – 1 000;
- тематических запросов – 6;
- статей – 6;
- радиопередач – 2;
- экскурсий – 4;
- запросов социально-правового характера – 198;
- исследователей – 14;
- проверка наличия и состояния документов – 34 353;
- ремонт документов – 50 400»¹⁵.

Поступово збільшується кількість відвідувань читального залу дослідниками. У 1997 році їх було 63 чоловіки, у 1998 році – 147, у 2007 році – 146, а у 2015 році лише 92. Зроблених ними відвідувань у 1997 році було 150, у 1998 році – 223, у 2009 році – 777, а у 2015 році – 815. Тематика досліджень відвідувачів в основному стосується історії Ніжинщини та іноді генеалогії. В архіві кожного року проводиться перевірка наявності та фізичного стану справ. За 1997 рік було перевірено 14 111 справ, у 2010 році – 24 898, у 2015 році – 19 907. Здійснюється і удосконалення описів. За 1997 рік було удосконалено 94 фонди та відредаговано 3 581 заголовки. Кожен рік поповнюється каталог новими тематичними картками. Так у 1998 році було складено 40 тематичних карток, у 2010 році – 970, а у 2015 році – 220. Щороку працівники архіву готують статті для друку в місцевій пресі, проводять екскурсії. Архівісти відділу брали участь у створенні путівників, анотованих реєстрів.

Отже, упродовж цих десятиліть значна увага приділялася поліпшенню умов зберігання документів, удосконаленню системи науково-довідкового апарату, науково-дослідницькій роботі.

- ¹ Відділ забезпечення збереженості документів, ф. Р-5301, оп. 1, спр. 18, арк.1 зв.
² Там само, арк. 21зв.
³ Там само, спр. 23, арк. 2 зв.
⁴ Там само, арк. 3.
⁵ Там само, спр. 60, арк. 8 зв.
⁶ Там само, арк 9.
⁷ Там само, арк. 11 зв.
⁸ Там само, арк. 43.
⁹ Там само, спр. 169, арк. 1 зв.
¹⁰ Там само, спр. 317, арк. 29.
¹¹ Там само, оп. 2, спр. 21, арк. 19.
¹² Там само, спр. 74, арк. 5.
¹³ Там само, арк. 5 зв.
¹⁴ Там само, спр. 157, арк. 9.
¹⁵ Там само, спр. 686, арк. 9.

Ольга Ефремова

Статистические данные о работе архивного отдела в городе Нежине.
Статья о выполнении планов работы архивистами архивного отдела в городе Нежине.

Ключевые слова: Нежин, архив, отчет, план, архивисты.

Olga Efremova

Statistical data on the work of the archival department in the city of Nizhyn
An article about the implementation of the plans of the archivists of the archival department in the city of Nizhyn.

Keywords: city of Nizhyn, archive, report, plan, archivists.

Наталія Лобанова

**Життєвий шлях та наукова діяльність
дослідника ЧГВАК Григорія Кураса**

Публікація присвячена досліднику Чернігівської губернської вченої архівної комісії Григорію Курасу.

Ключові слова: Чернігівська губернська вчена архівна комісія, Курас Григорій Михайлович.

Справжній інтелігент, допитливий, розумний, порядний, схильний до пошукової роботи Григорій Курас був прекрасною людиною та щирим другом, любив своїх рідних, цінував їх – так про Григорія Михайловича відгукується його товариш М. Федоренко¹.

Григорій Михайлович Курас народився 22 грудня 1957 року у м. Харків в родині лікаря Михайла Григоровича Кураса та вчительки англійської мови Марії Йосипівни Грабовської. Дитинство та юнацькі роки провів на Чернігівщині, у м. Щорс (тепер – м. Сновськ) Чернігівської області. У 1980 році закінчив історичний факультет Чернігівського педінституту (тепер – Чернігівський національний педагогічний університет). Від 1984 року розпочав писати кандидатську дисертацію «Чернігівська архівна комісія та її внесок у вивчення історії України». Збирав матеріали в Києві, Чернігові, Москві, Ленінграді (тепер – м. Санкт-Петербург). Опрацював значний архівний масив і у 1992 році успішно її захистив². Тема визначила коло його наукових розвідок на все життя. Це – дослідження, присвячені аналізу біографій та наукового спадку призабутих діячів кінця ХІХ – першої половини ХХ століть, тісно пов'язаних з нашим краєм.

Джерельною базою дослідження діяльності ЧГВАК, як зазначав Г. Курас, були «Труди» ЧГВАК і звіти про її діяльність, що друкувалися в 1903–1915 роках. Ним переглянуті і використані матеріали місцевої преси – «Черниговских

губернских відомостей», «Черниговских епархиальных известий», «Черниговской земской недели», «Черниговского слова», «Черниговского края». Але основною джерельною базою історика і дослідника Г. Кураса, під час підготовки дисертації, були документи різних фондів архівних, музейних та наукових закладів Чернігова, Києва, Москви, Санкт-Петербурга. У своєму «Авторефераті дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук» Г. Курас згадує ці джерела, що дозволили розкрити становлення і основні моменти діяльності ЧГВАК. Серед них, автор звертає увагу на ф. 674 «Архівна колекція Чернігівської губернської вченої архівної комісії», що зберігається в Державному архіві Чернігівської області, фонди Чернігівського історичного музею, Чернігівського літературно-меморіального музею М.М. Коцюбинського, фонди Центрального державного історичного архіву Росії в Санкт-Петербурзі, Центрального державного архіву Санкт-Петербурга та інших³. Саме в цих закладах дослідник діяльності архівної комісії всебічно опрацював епістолярні матеріали.

В авторефераті Г. Курас зазначає, що точки зору багатьох історіографів радянського періоду були діаметрально протилежними. Спираючись на свої дослідження зазначає, що досить цікаві роботи на підтримку архівних комісій підготовлені О.М. Лазаревським, П.К. Федоренком, В.Є. Рудаковим, В.Г. Сарбеєм, останній з яких і став його науковим керівником під час підготовки дисертації. Дослідник Чернігівської архівної комісії поставив собі за мету висвітлити життєвий шлях та наукову спадщину активних діячів архівної комісії⁴.

Завдячуючи своїй наполегливій роботі у вищезначених закладах, Григорій Михайлович Курас залишив багато цікавих документів про історію створення ЧГВАК та її діяльність, членів архівної комісії, видатних її діячів, переліки рефератів та доповідей про суспільні та літературні течії на Україні, з якими члени архівної комісії виступали на засіданнях, витяги із порядку денного засідань комісії тощо. Окремі з них сформовані у справи, що зберігаються в особовому фонді Григорія Кураса в Державному архіві Чернігівської області. За

ретельно зібраними Григорієм Михайловичем документами можна прослідкувати історію створення ЧГВАК від початку подання інформації у червні 1895 року начальником губернії (на той час – Є.К. Андрієвський – авт.) про відкриття комісії з роз’ясненням про основні її завдання, надрукованої в № 474 Чернігівських губернських відомостей (15 червня 1895 року⁵ – авт.) та листа кролевецького повітового предводителя дворянства від 24 серпня 1895 року князю Долгорукому О.С. з попередньою програмою діяльності комісії та проханням підтримати її створення та діяльність (йдеться, ймовірно, про прохання пожертви на користь музею, що мав існувати відповідно до пунктів програми – авт.), який зберігається у фондах Російського державного історичного архіву (колишньому Центральному державному історичному архіві СРСР – авт.)⁶.

Список відомих діячів ЧГВАК, складений Г. Курасом, дає уявлення про їхній статус та займані посади в комісії. У ньому значаться: перший керуючий справами комісії П.М. Тіханов, перший голова комісії – історик, генеалог і меценат Г.О. Милорадович, керуючі справами історики і краєзнавці П.М. Добровольський та В.Л. Модзалевський, члени комісії – письменник, критик, перекладач і громадський діяч М.М. Могилянський, історик-архівіст Я.М. Жданович, історик і культурний діяч П.Я. Дорошенко, історик А.В. Верзилов, громадський діяч І.Л. Шраг та інші. Серед почесних членів комісії у списку, складеному Курасом, на першому місці значиться видатний український історик О.М. Лазаревський, якому належить заслуга у створенні архівної комісії саме в Чернігові, на другому – Д.Я. Самоквасов – видатний археолог та історик⁷.

Цікавими для користувачів фонду Кураса й одночасно дослідження діяльності ЧГВАК будуть витяги з фонду «Московське археологічне товариство» Російського державного історичного архіву. Збираючи інформацію, що містить цей фонд, Григорій Михайлович звернув увагу на листування вищевказаного товариства з існуючими в кінці XIX – на початку XX століття архівними комісіями, у тому числі Чернігівською ГВАК. Особливо у цьому листуванні привертає увагу інформація про прийняте археологічним

товариством рішення щодо проведення в Чернігові XIV археологічного з'їзду (останньому, що відбувся в Україні, особливу підтримку надав Д.Я Самоквасов – авт)⁸. У матеріалах Російської національної бібліотеки (колишня публічна бібліотека М. Салтикова-Щедрина, м. Санкт-Петербург – авт.) Г. Курас виявив цікаве листування між першим та другим керуючими справами комісії – П.М. Тіхановим та П.М. Добровольським. У листі П.М. Добровольського від 28 липня 1903 року висловлено прохання до Тіханова повернути у ЧГВАК не лише рукописи дписувача, але й справи сенатського архіву. Добровольський повідомляє Тіханова, що поки останній не передасть справи музею архівної комісії у належному стані, Добровольський не зможе його прийняти. А ще нагадує Тіханову, що комісія вимагає звіту про діяльність останнього⁹.

Курас Г.М. відбирав для написання дисертації та статей досить цікаві інформації, що озвучувалися під час засідань. Наприклад, на шпальтах преси ним виявлено дискусію членів архівної комісії під час засідання 30 грудня 1915 року щодо кількості членів комісії. Зокрема, В. Модзалевський висловився за те, щоб у члени комісії приймалися особи, що можуть принести користь своєю діяльністю або знаннями. В. Шугаєвський в свою чергу говорив про те, що більшість членів архівної комісії не лише не проявляє зацікавленості в діяльності останньої, але й не сплачує внесків. П. Дорошенко висловився, що у маленьких містах великих вимог до членів комісії бути не може¹⁰.

На одному із засідань архівної комісії у приміщенні Чернігівської міської думи розглядалися окремі відомості з життя Л. Глібова та читалися неопубліковані матеріали останнього «Молитва», «Хто блаженний?». Під час дискусії було прийнято рішення про необхідність опублікувати матеріали. На цьому ж засіданні обговорювалася пропозиція Головного управління у справах національної культури та мистецтв про перехід архівних комісій з відання Міністерства внутрішніх справ у відання Міністерства народної освіти¹¹.

За матеріалами «Архивного дела» (випуск 2 від 1925 року), опрацьованого дослідником Г. Курасом, видно, як розгорталася ситуація з архівними комісіями – вважати їх діючими чи ліквідованими. За декретами і постановами ВЦВК від

16 жовтня 1923 року, всі архівні комісії за роз'ясненнями РНК від 1 липня 1918 року вважаються ліквідованими. Архівні матеріали та бібліотеки, зібрані комісіями, мають передаватися до губернських архівних установ. Згодом, Центрархів власним циркуляром від 7 травня 1924 року повідомив про те, що бібліотеки повинні передатися у відання культурно-просвітницьких установ. До речі, до бібліотеки ЧГВАК надходило чимало книг, які дарувалися самими членами комісії, або здійснювався обмін між комісіями¹². З опрацьованих звітів ЧГВАК за 1903 рік видно, що станом на вказаний рік вдалося скласти каталог, за яким в комісії зареєстровано 2 091 книга. Свою бібліотеку в комісію передав П.М. Добровольський та інші. Вже на початок 1910 року в каталозі значилося 5 271 книга.

Григорій Михайлович склав досить цінний покажчик рефератів, доповідей і повідомлень, з якими виступали на засіданнях члени архівної комісії. Так, наприклад А.В. Верзилов за підрахунками дослідника підготував 8 виступів за період з 1902 до 1918 років. Найактуальніші теми його виступу: «О польско-шляхетском землевладении в Черниговщине» (1902 рік), «Униатские архимандриты в Чернигове» (1903 рік), «Важнейшие периоды жизни и деятельности Л. Глибова» (1918 рік). П.М. Добровольський підготував близько 25 виступів за період з 1900 до 1909 року. Найактуальніші з них: «Некоторые сведения по истории черниговской главной народной школы, преобразованной в 1805 году в гимназию» (1902 рік), «Архив Черниговского кафедрального собора» (1902 рік), «Триумфальные Екатерининские ворота в Новгород-Северске» (1902 рік), «Выдержки из архивных дел черниговской мужской гимназии за 1800–1804 годы» (1902 рік), «Первый директор Черниговской мужской гимназии М.Е. Марков» (1903 рік), «Древо Жизни по современным памятникам церковной жизни» (1904 рік), «Древности Черниговского уезда» (1905 рік)¹³.

Григорій Курас був з когорти тих, які, на жаль, не встигли зробити більше, ніж могли б.

У 2010 році місцевими істориками-краєзнавцями підготовлений збірник праць Григорія Кураса, спогади і матеріали про нього людей, які спілкувалися з Г. Курасом в різні періоди його життя. Варто відмітити повагу до Григорія Михайловича його товаришів, колег, які неодноразово публікували свої спогади про історика і дослідника. Ось, наприклад, що згадує співробітник Чернігівської обласної наукової бібліотеки імені В.Г. Короленка Людмила Студьонова: «Пам'ять зберегла те, що Григорій Курас цікавився книгами, журналами, газетами, які видавалися на Чернігівщині у дореволюційні роки. Він залюбки працював з каталогом місцевих видань, робив виписки. Особливою його увагою користувалися «Труды Черниговской губернской архивной комиссии». Відсутні виписки у фондах нашої бібліотеки ми замовляли по міжбібліотечному абонементу з Москви, Києва, Ленінграда. Григорій Михайлович як справжній дослідник і пошуковець радів з того, що виявляв рідкісні матеріали про діяльність окремих діячів комісії, які в подальшому стали підставою для біографічних нарисів про маловідомих або замовчуваних постатей нашої історії...

Спочатку він готувався до написання дисертації про народовольців, захоплений їхньою боротьбою і долею. Проте відомий історик, професор Віталій Григорович Сарбей порадив йому змінити тему... Свої статті з теми він публікував у різних друкованих джерелах, виступав з повідомленнями на краєзнавчих конференціях, тези яких також виходили окремими виданнями...

У 1992 році в Дніпропетровському національному університеті Григорій Михайлович успішно захистив дисертацію «Чернігівська архівна комісія та її внесок у вивчення історії України»¹⁴.

Ознайомившись зі спогадами викладача Інституту історії, етнології і правознавства ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка Тамари Демченко, дослідник життя і діяльності Г. Кураса відкрив для себе дещо нове. Так, саме Тамара Павлівна згадує, що «як додаток до дисертації, він (Курас – авт.) створив стислі, але інформаційно насичені нариси про низку провідних членів Чернігівської губернської вченої архівної комісії. Серед постатей, що ... потрапили в поле

зору вченого і не відпускали упродовж усього подальшого життя, була родина Могилянських...».

На думку авторки спогадів, чому саме родину Могилянських Курас впустив у свою душу – можливо, це сталося через спілкування з вцілілими її членами. У співавторстві із своїм науковим керівником професором В. Сарбеєм він опублікував першу наукову біографію М. Могилянського. Загальний інтерес викликав і його нарис про долю Ладі та Дмитра – дітей М.Могилянського. Г. Курас листувався, а у 1991 році відвідав у Санкт-Петербурзі племінника Михайла Могилянського, визначного російського літературознавця – Олександра Петровича Могилянського. У 1993 році відбулася його зустріч з донькою М. Могилянського – Оленою Михайлівною¹⁵.

У збірнику праць міститься змістовна стаття Григорія Кураса про Ладю Могилянську (справжнє ім'я – Лідія – авт.), старшу доньку письменника Михайла Могилянського. В ній йдеться про її нелегку трагічну долю, творчість, причини двох арештів, розстріл¹⁶.

До речі, в особовому фонді Григорія Кураса, що зберігається в Державному архіву області, містяться публікації фондоутворювача про М. Могилянського (ф. Р-9044, оп. 1, спр. 22), документи, зібрані фондоутворювачем про родину Могилянських та його діяльність (ф. Р-9044, оп. 1, спр. 45-46), цікаве листування, зокрема, листи до Г. Кураса згадуваних нами Олександра та Олени Могилянських (ф. Р-9044, оп. 1, спр. 25-26), копії листів М. Могилянського до В. Міяковського (ф. Р-9044, оп. 1, спр. 81), портрети членів родини М. Могилянського (ф. Р-9044, оп. 1, спр 99, 110)¹⁷.

Так, наприклад, з листів Олени Могилянської видно, що вона спілкувалася з родиною іншого члена комісії Наталією Жданович, про що неодноразово інформувала Кураса, просила повідомити дослідника, де зберігаються останні мемуари батька, дякувала Григорію Михайловичу за надісланий на її адресу примірник чергового випуску «Слово і час», в якому друкувалися статті М. Могилянського та інших авторів про нього, вітала дослідника з успішним захистом дисертаційної роботи. В одному з листів Олена Михайлівна

повідомила дослідника, коли до неї, висланої до Красноярського краю як «соціально небезпечний елемент», приїхав батько (там у 1942 році він і помер – авт.), інформувала дослідника про листування батька з Бонч-Бруєвичем В.Д.¹⁸.

У зібраних дослідником матеріалах про родину Могилянського зберігається досить змістовна біографія відомого українського публіциста і літературознавця Михайла Михайловича Могилянського¹⁹, довідка з архівного відділу виконкому Велико-Муртинської райради Красноярського краю про смерть Могилянського М.М.²⁰, список документів та видань, де наявна нова інформація про Ладю Могилянську та Дмитра Тася (літературний псевдонім Дмитра Могилянського, сина Михайла Михайловича)²¹, статті, оприлюднені у пресі (у тому числі й закордонних виданнях), про родину²², вірші та проза Ладі і Дмитра Тася²³.

Серед перших аркушів справи про діяльність Могилянського є список друзів Михайла Михайловича, в якому серед інших значаться: Рильський М.Т., Тичина П.Г., Шраг І.Л., Коцюбинський М.М., Жданович Я.М., Полонська-Василенко Н.Д.²⁴, списки колег та приятелів, рідних. Г. Курас зробив багато виписок про стосунки Могилянського з Рильським М., Грушевським М., опрацював спогади про нього Грінченка Б.²⁵. Дуже цікавими є виписки із щоденника Могилянського М.М., який зберігається у фондах Російської національної бібліотеки (колишня публічна бібліотека М. Салтикова-Щедрина, м. Санкт-Петербург – авт.) з такою приміткою: «После моей смерти передать в рукописное отделение Ленинградской (имени Щедрина) публичной библиотеки с условием вскрытия по истечении 5 лет со дня передачи»²⁶. Із щоденника видно, як Могилянський болісно сприйняв звістку Наталії Полонської-Василенко про те, що на похороні М. Грушевського хтось сказав, що останнього цькували націоналісти, такі як Могилянський. Є записи такого змісту: «Продивлявся свої книжки, що зібралися тут за останні два з половиною років. Чудесні книжки – мабуть коло сотні томів. Це все, що в мене залишилось від величезної бібліотеки в кілька тисяч томів. Не раз не обідав, щоб купити якусь книгу. Моя бібліотека була в значній мірі моєю біографією». Цей запис

зроблений Могілянським у липні 1937 року. Останні записи в щоденнику датуються жовтнем того ж року²⁷.

Григорій Михайлович Курас для написання своїх наукових робіт зібрав дуже багато документів про Добровольського В., Шрага І., Верзілова А., Дорошенка Д., Ждановича Я., Марголіна А., Модзалевського В., Грушевського М., Дубровського В. Серед документів, сформованих у справі, зберігаються копії та витяги із статей про вищевказаних істориків і громадських діячів, виписки з документів особових фондів з різних архівних, наукових та бібліотечних установах України та Росії, біографії, анкетні відомості, доповіді та виступи на засіданнях комісій різних рівнів (у тому числі й ЧГВАК), виписки з критичних заміток тієї чи іншої особи (наприклад, критика Могілянського М. на творчість Коцюбинського М.) тощо.

З 1998 р. Г. Курас разом з родиною мешкає у Нью-Йорку, США. З цього часу він проводить системні пошуки архівних матеріалів про істориків – вихідців з Чернігівщини. З науковою метою він ретельно опрацьовує архіви Української Вільної Академії Наук (УВАН) у США, Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ), українські джерела Бахметєвського архіву Колумбійського університету, матеріали Української бібліотеки й архіву в Стенфордї (Коннектикут), Слов'янського відділу Нью-Йоркської Публічної Бібліотеки, бібліотеки в Баунд-Бруку (Нью-Джерсі). Результати пошуків втілилися у низці публікацій, що побачили світ в Україні та США. У 2005 р. дослідника обрали членом-кореспондентом УВАН у США. Він також був представником журналу «Сіверянський літопис» у Нью-Йорку²⁸.

Ось, що згадує старша колега Г. Кураса, вчителька зі Щорської школи № 3 Г. Жукова: «У школі Григорій Михайлович викладав історію та право (з 1982 року – авт.). Він був м'якою, вихованою, стриманою, коректною людиною. Спочатку ми, старші колеги, побоювалися, що він не зможе утримувати дисципліну у класах, проте його глибокі знання з історії, вимогливість до себе і оточуючих, доброзичливість завжди створювали на уроках особливу атмосферу... Уроки Г. Кураса були цікавими, нестандартними, зверненими до

сучасних проблем. Траплялося, що дехто з учнів вважав його занадто вимогливим, але по закінченні школи, коли до оцінки впливу вчителів підходили по дорослому, випускники згадували його з великою любов'ю і повагою, усвідомлювали його відданість своїй справі». Перед від'їздом до США, пише авторка спогадів, для Кураса по-справжньому хвилюючим стало по-дитячому наївне запитання одного з учнів: «Григорію Михайловичу, а чому Ви покидаєте нас?», на що він відповів: «Хочу більше уваги приділяти науковій праці, а в сьогоденному житті немає у мене такої змоги. Час плине швидко, хотілося б встигнути якомога більше»²⁹.

Невблаганна хвороба підстерегла історика тоді, коли він знайшов свою власну нішу в улюбленій науці, визначився з колом дослідницьких завдань, зібрав значний особистий архів виписок і ксерокопій, зробив собі ім'я у слов'янській діаспорі США. Він помер на 51-му році життя 16 березня 2008 року. Статті, вміщені у біобібліографічному покажчику, виданому в серії «Історики та краєзнавці Чернігівщини», свідчать про не реалізований потенціал вченого.

---

¹ «Я думав, які теми були б цікаві ...». Праці Григорія Кураса, спогади і матеріали про українського історика / Черніг. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місц. самоврядування, державних п-в, установ і орг.; Упоряд.: В.М. Бойко, Т.П. Демченко, І.Я. Каганова – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. – с. 54.

² Там само, с. 76.

³ Курас Г.М. Чернігівська архівна комісія та її внесок у вивчення історії України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Дніпропетровськ, 1992. – с. 7–8.

⁴ Там само, ст. 5–6.

⁵ Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів області) – ф. Р-9044, оп. 1, спр. 33, арк. 5.

⁶ Там само, арк. 40–41.

⁷ Там само, арк. 1.

⁸ Там само, арк. 16.

⁹ Там само, арк. 63–65.

¹⁰ Там само, арк. 73.

¹¹ Там само, арк. 71.

¹² Там само, арк. 91–93.

¹³ Там само, спр. 32, арк. 5–10.

¹⁴ «Я думав, які теми були б цікаві ...». Праці Григорія Кураса, спогади і матеріали про українського історика / Черніг. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місц. самоврядування, державних п-в, установ і орг.;

Упоряд.: В.М. Бойко, Т.П. Демченко, І.Я. Каганова – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. – с. 56–58.

¹⁵ Там само, ст. 63–64.

¹⁶ Там само, ст. 45–53.

¹⁷ Держархів області – ф. Р–9044, оп. 1.

¹⁸ Держархів області – ф. Р–9044, оп. 1, спр. 26, арк. 1зв., 3, 7, 13, 26.

¹⁹ Там само, спр. 46, арк. 44–59.

²⁰ Там само, арк. 174.

²¹ Там само, арк. 62, 131.

²² Там само, арк. 129, 130, 137–139, 153–156.

²³ Там само, арк. 128, 140–144.

²⁴ Там само, спр. 45, арк. 1.

²⁵ Там само, арк. 11, 13, 25–29.

²⁶ Там само, спр. 45, арк. 177–182.

²⁷ Там само, арк. 181–182.

²⁸ Інтернет ресурс. – <http://val.ua/uk/19751.html>.

²⁹ «Я думав, які теми були б цікаві ...». Праці Григорія Кураса, спогади і матеріали про українського історика / Черніг. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місц. самоврядування, державних п-в, установ і орг.; Упоряд.: В.М. Бойко, Т.П. Демченко, І.Я. Каганова – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. – с. 55–56.

Наталья Лобанова

Жизненный путь и научная деятельность исследователя ЧГУАК Григория Кураса

Публикация посвящена исследователю Черниговской губернской ученой архивной комиссии Григорию Курасу.

Ключевые слова: *Черниговская губернская ученая архивная комиссия, Курас Григорий Михайлович*

Nataliya Lobanova

Life and scientific activity

CHGVAK researcher Gregory Kuras

The publication is devoted researcher of the Chernigov province of a scientific archive committee Grigory Kuras.

Keywords: *Chernigov provincial scientific archival commission, Gregory M. Kuras*

Державні архіви - основна ланка системи архівних установ України

Стаття про створення та діяльність архіву в місті Ніжині.

Ключові слова: *Ніжин, архів, фонд, документ.*

Державні архіви – спеціалізовані державні установи, які організують формування Національного архівного фонду, забезпечують державний облік його документів, зберігають абсолютну більшість загального його обсягу, забезпечують надання архівної інформації користувачам.

Реалізуючи ці завдання, державні архіви забезпечують збереження, примноження й використання важливої складової частини вітчизняної і світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів, сприяють формуванню національної самосвідомості українського народу, вносять свій внесок у розбудову демократичної, соціальної, правової держави.

Пріоритетними завданнями державних архівів є реалізація державної політики в галузі архівної справи, координування діяльності державних органів, підприємств, установ, організацій з питань архівної справи та діловодства, забезпечення здійснення державної реєстрації, обліку, постійного зберігання, комплектування, використання інформації, що містять документи.

З метою забезпечення збереженості документів, цілісності упорядкованих документальних комплексів, донесення їх до користувачів державні архіви ведуть комплектування, здійснюють заходи щодо забезпечення фізичної та фізико-хімічної збереженості документів, створюють і вдосконалюють довідковий апарат, забезпечують умови для користування документами, задовольняють інформаційні потреби юридичних та фізичних осіб, конституційні права громадян, а також здійснюють самостійне використання архівної інформації в державних та суспільних інтересах.

Державний архів Чернігівської області – одна з найбільших скарбниць документальних пам'яток України. До структури Державного архіву

Чернігівської області входить відділ забезпечення збереженості документів, який знаходиться в місті Ніжині.

Архівне будівництво на Ніжинщині почалося після Жовтневої революції 1917 року. Але в перші роки після встановлення радянської влади стан архівів був катастрофічним. В червні 1918 року вийшов декрет «Про реорганізацію і централізацію архівної справи». Головним завданням декрету було всебічний контроль над історичними документами. Архівне будівництво на Ніжинщині співпало зі змінами в адміністративно-територіальному устрої Чернігівської губернії. Ніжин в березні 1923 року стає центром округу. Площа округу – 5 877,4 квадратних метрів, населення округу – 444 022 чоловіки¹.

Постало питання про створення установи, яка б проводила в життя декрет про реорганізацію та централізацію архівної справи. 1 квітня 1923 року при Ніжинському окрвиконкомі для нагляду за архівами була заснована посада інструктора Чернігівського губернського архіву².

В 1925 році Чернігівську губернію було ліквідовано, як адміністративно-територіальну одиницю. В зв'язку з цим, посада інструктора була реорганізована в Ніжинське окружне архівне управління³. Штатний розклад налічував чотири одиниці: завідуючий, інспектор, архіваріус резервного сховища, архіваріус⁴.

Рішенням Ніжинського окрвиконкому у 1926 році більшовики передали церкву Іоанна Богослова під архівосховище⁵.

З серпня 1930 року, у зв'язку з ліквідацією округів і переходом на районну систему управління, Ніжинське окружне управління було реорганізовано в Ніжинське міське архівне управління. І вже штати були розширені до шести працівників: завідуючий, інспектор-інструктор, два архівісти, партсекція та прибиральниця⁶.

8 січня 1932 року створеному Ніжинському державному історичному архіву було передано функції ліквідованого Ніжинського міського архівного управління. Штатний розклад архіву був такий: директор, науковий співробітник 2 розряду, три асистенти, два архівних техніки та прибиральниця. Всього – вісім працівників⁷. Саме в ці роки архівісти провели велику роботу

щодо впорядкування архівних матеріалів та поширення науково-дослідницької роботи.

15 жовтня 1932 року, разом з іншими областями, у складі Української Радянської Соціалістичної Республіки, було створено Чернігівську область, до складу якої увійшло 36 районів⁸.

На 1 січня 1938 року в Ніжинському державному історичному архіві на зберіганні знаходилося 1 379 фондів, 954 – фонди радянського періоду. Архівна бібліотека налічувала 6 088 книг⁹. Штати налічували 10 працівників: директор, науковий працівник, завідуючий архівним сховищем, три архівотехнічних працівника, прибиральниця та три сторожа¹⁰.

У грудні 1938 року відбулася передача архівів у відання НКВС¹¹.

У березні 1941 року Ніжинський державний історичний архів було перейменовано в філіал обласного архіву. У сховищі напередодні війни зосереджувалася значна документальна база. А кількість працівників збільшилася на одну одиницю. У філіалі працювали: директор, бухгалтер, начальник відділу секретних фондів-старший науковий працівник, науковий працівник, завідуючий сховищем-старший архівотехнічний працівник, старший архівотехнічний працівник, технічний працівник, три сторожа та двірник¹².

З початком Другої світової війни діяльність архівних установ була підпорядкована вимогам воєнного часу, основним завданням яких була евакуація у східні райони країни документів Державного архівного фонду. На відміну від Чернігівського облдержархіву, архівні документи якого були евакуйовані до міста Ульяновська, Ніжинський архів не був евакуйований. Він продовжував працювати на окупованій території до січня 1942 року. Штат архівних працівників увесь час скорочувався. Якщо у вересні 1941 року було вісім працівників: завідуючий, два наукових співробітника, два архівіста, два сторожа та прибиральниця,¹³ то в грудні 1941 року цю цифру було зменшено до п'яти: завідуючий, науковий співробітник, два сторожі та прибиральниця. Завідуючий на той час був Ф.І. Косенко. У своєму звіті за вересень-листопад 1941 року він писав: «... складений короткий нарис історії м. Ніжина з першої

половини ХІІ століття з перекладанням на німецьку мову». Але, на превеликий жаль, цей нарис не зберігся.

У січні 1942 року Ніжинський архів припинив свою діяльність, він був закритий німецькими властями. Міська управа заявила, що немає коштів на утримання архіву. У канцелярії архіву було розміщено польову жандармерію. Архів майже два роки не працював. За ці роки архіву були нанесені збитки у сумі 17 300 крб., знищено 1 500 екземплярів газет та 80 книг¹⁴.

Але все ж таки архів був врятований від знищення. Після визволення міста Ніжина від нацистських загарбників у вересні 1943 року, архів відновив свою діяльність. Основним завданням цього періоду стало збирання документів Другої світової війни.

Рішенням Ніжинського міськвиконкому від 24 квітня 1961 року Троїцьку церкву було передано архівістам для зберігання документальних першоджерел¹⁵.

У січні 1984 року філіал Державного архіву Чернігівської області в місті Ніжині було реорганізовано у відділ Держархіву Чернігівської області.

У липні 1989 році відділ було реорганізовано у філіал.

У січні 1997 року філіал знову реорганізовано у відділ¹⁶. Сучасна назва – відділ забезпечення збереженості документі Державного архіву Чернігівської області.

На 1 січня 2016 року на постійному зберіганні у відділі знаходилося 2 804 фонди (з них періоду незалежності – 3 – авт.), 367 465 справ (з них 427 – періоду незалежності – авт.). У відділі працює п'ять працівників: начальник відділу, два архівіста І категорії, старший зберігач фондів та прибиральниця.

У відділі зосереджені документи початку ХVІІІ ст. до теперішнього часу. Фонди відділу висвітлюють діяльність органів влади, народної освіти, правосуддя, сільського господарства, науково-дослідницької роботи, релігії, виборчі документи Ніжинського, Ічнянського, Носівського, Бобровицького, Бахмацького, Борзнянського районів. Документи охоплюють період 1722–2015 років.

Архівні документи відділу розміщені у пристосованих будівлях: церква Іоанна Богослова (місто Ніжин, вул. Богушевича, 1) та Троїцька церква (місто Ніжин, вул. Гребінки, 35).

У фонді Ніжинської міської управи (1872–1919 роки) зібрані документи: про революційний рух у місті Ніжині в 1905 році; відомості про відкриття та роботу церковнопарафіяльних училищ та недільних класів для дорослих, жіночої гімназії, технічного училища, єврейських шкіл; реорганізацію історико-філологічного інституту у педагогічний; відомості про майно євреїв, які постраждали від погромів (1905 року); дані про розвиток торгівлі в місті Ніжині (XIX-XX ст.); спорудження пам'ятника М. Гоголю; збирання пожертвувань на створення Чернігівської землеробсько-ремісничої колонії для неповнолітніх; благоустрій міста; проведення електричного освітлення в місті; видачу торгових та промислових патентів на торгівлю; списки закладів торгівлі.

Фонд Ніжинської міської думи до архіву надійшов після затвердження посади інструктора Губархіву (квітень 1923 року авт.). Фонд нараховує 1 401 справу за 1786–1919 роки. Серед документів найбільшу значимість мають кошториси прибутків та видатків Думи, листування з управлінням Києво-Воронезько-Московської залізниці про її будівництво в районі міста Ніжина (1867 рік), царські маніфести про придушення повстання декабристів, угорської революції 1848 року, закінчення Кримської війни. Рапорти, відомості про формування в Ніжинському повіті ополчення в період Кримської війни. Список купців міста Ніжина, які пожертвували гроші на ополчення в 1812 році, про стан вулиць міста Ніжина; кількість промислових підприємств, купців, міщан та ремісників, посів та врожай картоплі в місті Ніжині. Листування про збір коштів на користь жителів м. Бухареста, потерпілих від пожежі (1847 рік), на будівництво пам'ятника Дмитру Донському на Куликовому полі, проведення рекрутських наборів; виділення земельних ділянок для будівництва будинків, торгових закладів, ремонт доріг, мостів, навчальних закладів; обкладення коробочним збором єврейського населення. Відомості про ціни на продукти та

будівельні матеріали, народжуваність та смертність. Ревізькі казки міщан міста Ніжина.

Документи фонду Ніжинської повітової земської управи до архіву надійшли також в 1923 році. Фонд нараховує 4 120 справ за 1851–1919 роки. Документи фонду мають науково-історичне значення і представляють значний інтерес для дослідників та краєзнавців. Серед них найбільш значимі: журнали засідань управи, протоколи земських зборів, відомості про стан народної освіти та охорони здоров'я в Ніжинському повіті, кількість землі у поміщиків Ніжинського повіту: Троцини К.В., Пурпури, графа Мусін-Пушкіна, Терещенка М.І., листування про придушення селянських повстань в 1918 році, відведення земельних ділянок та будівництво земських шкіл та бібліотек, видачу селянським товариствам хлібних позик, посівів та врожай хлібів, зменшення земських зборів та повинностей, відкриття у Ніжині другої чоловічої гімназії (1912 рік); відкриття базарів та ярмарок, довідкових цін на продукти, матеріали, робочу силу; відкриття та утримання лікарень та аптек, заготовку медикаментів; утримання та ремонт доріг, звіти про кількість шкіл та вчителів; списки поміщиків Ніжинського повіту, відомості про кількість земель.

З фондів станового самоуправління зберігаються документи Ніжинського повітового предводителя дворянства, які надійшли в 1923 році. До опису внесено 1 143 справи за 1722–1914 роки. Серед документів найбільш цінні: копії грамот царя Олексія Михайловича про зраду гетьмана І. Виговського (1668 рік), листи Петра I ніжинському полковнику Л. Жураковському про зраду гетьмана І. Мазепи та подяка царя Л. Жураковському за успішні дії ніжинських козаків проти шведських загарбників (1708 рік), печатні відбитки царських маніфестів, вільність дворянства (1785 рік), про війну з Туреччиною та Францією; розпорядження та циркуляри губернатора про передплату збірки «Живописная Украина», ілюстровану Т.Г. Шевченком; спорудження пам'ятників К. Мініну та Д. Пожарському (1809 рік), І. Сусаніну (1835 рік); відкриття в місті Кролевець сільськогосподарської виставки (1850 рік); статистичні дані про майновий стан дворян, ніжинських греків, купців, міщан міста Ніжина (1841 рік); становище

селян в період кріпаччини; відомості, рапорти, листування про постачання провіанту армії в період нашестя Наполеона (1812 рік), формування ополчення; кількість землі у поміщиків міста Ніжина; списки дворян міста Ніжина та Ніжинського повіту; відомості про посіви та врожай озимих та ярових хлібів, вирощування та реалізація тютюну в Ніжинському повіті, сільські поштові станції, хлібозапасні магазини, фабрики, заводи (1858–1861 роки); етнографічний опис міста Ніжина (1859–1863 роки).

Про вищу освіту в місті Ніжині можна дізнатися із документів фондів Ніжинської гімназії вищих наук князя І. Безбородька (1820–1869 роки), Ніжинського історико-філологічного інституту князя І. Безбородька (1874–1919 роки), Ніжинського юридичного ліцею князя І. Безбородька (1831–1875 роки). Основні документи: протоколи засідань ради та правління, звіти, навчальні програми, листування про догляд за пораненими під час Кримської війни (1853–1855 роки), про заборону творів Т. Шевченка, студентські заворушення; списки про успішність та поведінку учнів (серед них: М.В. Гоголь-Яновський, Я.П. де Бальмен, К. Павлов, В.М. Забіла, Є. Гребінка, А. Мокрицький, Д. Журавський, О.С. Афанасьєв-Чужбинський, М. Сементовський, Л. Глібов, М.В. Гербель, Ф.К. Богусевич), формулярні списки професорів, викладачів та службовців, особові справи студентів М.С. Державіна, П.К. Волинського, В.І. Резанова, М.П. Петровського, С.В. Сівкова, П.Я. Корольова.

У відділі на збереженні знаходяться документи Ніжинського окружного суду (1874–1919 роки). У фонді зберігаються такі справи: журнали загальних зборів та засідань відділень суду, звіти судового слідчого про єврейські погроми, звіти про рух справ, формулярні списки працівників Окрсуду, кримінальні та цивільні справи про звинувачення селян в самовільному захопленні поміщицької землі, підпалах маєтків, пограбуваннях, вбивствах, розподілі землі та майна.

На зберіганні у відділі знаходяться документи, які стосуються діяльності органів управління радянського періоду. Це фонди Ніжинського окрвиконкому, повітового ревкому, повіт виконкому, окрКНС. Документальні матеріали фондів ревкомів мають велике науково-історичне значення. У фонді Ніжинського

повітового військово-революційного комітету (1918–1920 роки) зберігаються документи про націоналізацію будинків, боротьбу з бандитизмом, спекуляцією, дезертирством, мобілізацію населення в Червону армію, заготовку хліба, відновлення діяльності народного університету, акти санітарного обстеження м. Ніжина. У фонді Ніжинського окрвиконкому (1923–1930 роки) зберігаються протоколи засідань президії окрвиконкому та райвиконкомів округу, статистичні дані про кількість населення, особові справи членів окрвиконкому. Заслужують на увагу також документи фонду Ніжинського окружного адміністративного відділу (1923–1929 роки). У фонді зберігаються накази про націоналізацію та денаціоналізацію будинків, протоколи з'їздів, статuti релігійних громад, товариств, акти ревізії майна, списки служителів культу Ніжинщини, статистичні дані про кількість церков та парафіян, плани церков та грошові звіти.

Фонд Ніжинської окружної комісії незаможних селян (1923–1929 роки) налічує 45 справ: протоколи засідань окрКНС, сільських КНС про землеустрій селян, самовільну порубку лісу, організацію бойових дружин по боротьбі з бандитизмом, забезпечення селян сіллю та гасом, звіти про роботу волосних, повітових КНС, соціальний склад членів КНС.

Окрему групу представляють фонди періоду нацистської окупації Чернігівської області під час Другої світової війни (1941–1943 роки). Комплекс документів інформативно насичений і значний за обсягом. Під час окупації все державне та колгоспне майно було оголошено власністю рейху. В містах та селах були створені управи та старостати, які підпорядковувалися Ніжинській комендатурі. У відділі зберігаються документи управ, старостатів, державних установ, сільськогосподарських громад. Фонди окупаційного періоду містять такі документи: накази, розпорядження, відозви Ніжинської фельдкомендатури про боротьбу з партизанами, вербовці робочої сили в Німеччину, списки євреїв та комуністів міста Ніжина, перейменування вулиць, виключення світла у населення міста, статистичні дані про кількість духовенства і церков в місті, заборону торгівлі на міських базарах.

У фонді Ніжинського міськвиконкому в актах про розслідування злочинів нацистських загарбників в місті Ніжині є повідомлення про те, що в окупаційний період на території військового складу № 63 знаходився концтабір для радянських полонених. Також вказано, що німці знущалися над нашими полоненими та вбивали їх¹⁷.

У фонді Ніжинської міської управи (1941–1943 роки) є повідомлення референта Ніжинського відділу охорони здоров'я замісника бургомістра від 22 квітня 1943 року про огляд концтабору для полонених, в якому рекомендується не возити трупи полонених на міський цвинтар через все місто, а ховати на території концтабору (очевидно трупів було багато – авт.)¹⁸.

У відділі на зберіганні знаходиться велика кількість документів післявоєнного періоду та сучасності. Останнє надходження – виборчі документи.

Науково-довідковий апарат відділу складається з описів фондів, справ фондів, картотеки, каталогів: предметно-тематичний, іменний та географічний. На 1 січня 2016 року складено 59 949 карток.

Основний напрям роботи відділу – забезпечення збереженості документів та всебічне їх використання.

Архівісти сумлінно виконують свій почесний обов'язок перед минулими, нинішніми й майбутніми поколіннями щодо збереження Національного архівного фонду України, збагачення його складу, забезпечення суспільства інформацією. Працівники відділу роблять все необхідне, щоб кожна людина переконалася в важливості та цінності документів, які знаходять на зберіганні. Архів – наукова, творча установа і архівісти займаються важливою справою – збереженням та дослідження документальних скарбів народу України.

---

¹ Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області, ф. Р–6054, оп. 1, спр. 4, арк. 837.

² Там само, ф. Р–5301, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

³ Там само, ф. Р–508, оп. 1, спр. 64, арк. 242.

⁴ Там само, ф. Р–5301, оп. 1, спр. 20, арк. 34.

⁵ Там само, ф. Р–60, оп. 1, спр. 969, арк. 703.

⁶ Там само, ф. Р–5301, оп. 1, спр. 104, арк. 134.

- ⁷ Там само, ф. Р-5301, оп. 1, спр. 136, арк. 3, 4.
203. ⁸ Там само, Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації. К., 1970, арк.
- ⁹ Там само, ф. Р-5301, оп. 1, спр. 268, арк. 234.
- ¹⁰ Там само, спр. 298, арк. 4.
- ¹¹ Там само, арк. 11.
- ¹² Там само, оп. 2, спр. 4, арк. 1.
- ¹³ Там само, ф. Р-4393, оп. 1, спр. 3, арк. 8.
- ¹⁴ Там само, ф. Р-5301, оп. 2, спр. 4, арк. 11.
- ¹⁵ Там само, ф. Р-5293, оп. 1, спр. 821, арк. 10.
- ¹⁶ Розпорядження Чернігівської обласної державної адміністрації від 17 січня 1997 року № 214.
- ¹⁷ Там само, ф. Р-5293, оп. 1, спр. 15, арк. 8.
- ¹⁸ Там само, ф. Р-4360, оп. 1, сапр. 86, арк. 89.

Виктория Мыкитко

**Государственные архивы – основное звено
системы архивных учреждений Украины**

Статья о создании и деятельности архива в городе Нежине.

Ключевые слова: Нежин, архив, фонд, документ.

Viktoria Mikitko

State archives – main link in the system of archival institutions of Ukraine

Article on the establishment and activities of the archive in the city of Nizhyn

Keywords: Nizhyn, archive, fund, document.

Формування особових фондів за роки незалежності України

У статті дається ґрунтовна характеристика особових фондів, сформованих в роки незалежності, та фондів, започаткованих до 1991 року.

Ключові слова: незалежна Україна, особовий фонд, персоналії.

Інтерес до історії та долі окремих осіб – що мали вплив на історичний процес – існував завжди. Нині інтерес до події можна персоніфікувати. Здатність людини, сучасника епохи та активного суб'єкта історії, репрезентувати свою добу, зумовлює інтерес до таких джерел як документи особового походження. Важко переоцінити їх значення у відображенні будь яких подій та процесів історичної дійсності, навіть у тому випадку, коли вони представлені документами установ і організацій. Інформація, що міститься в документах особового походження, з одного боку дає уявлення про стан суспільства та місце особи в суспільстві, а з другого – дозволяє відобразити історичний процес через суб'єктивне сприйняття особистістю.

Документи особового походження є невичерпним історичним джерелом проявів інтелектуальної і громадської думки. Архівні фонди, прийняті в роки незалежності, представлені відомими речниками інтелектуальної еліти. У кожному нерегламентованому та індивідуально неповторному документі міститься по-своєму унікальна інформація з історії всіх проявів життя держави та суспільства.

На зберіганні у Державному архіву Чернігівської області перебуває 124 фонди, 7 761 одиниця зберігання документів особового походження, 16 фондів започатковано за період незалежності. Частина фондів, підвалин яких були започатковані раніше, продовжує поповнюватися й дотепер.

Документи утворені в процесі життя та діяльності державних та громадських діячів, науковців, представників творчих професій завжди були і будуть у центрі уваги дослідників.

Документи які надійшли до Держархіву області умовно можна розділити на декілька груп.

Перш за все це історики і краєзнавці: Драгунов Володимир Денисович, Бочков Дмитро Панасович, Калібаба Дмитро Панасович, Дудко Іван Петрович, Кузнєцов Герард Олексійович, Курданов Андрій Леонідович, Шекун Олександр Володимирович, Карнабед Андрій Антонович, Чуприна Михайло Степанович, Костарчук Віктор Миколайович, Половець Володимир Михайлович, Молочко Василь Кирилович, Адруг Анатолій Кіндратович, Курас Григорій Михайлович, Гриценко Микола Іванович – ці імена добре відомі Чернігівцям, вони не тільки знані історики, науковці, краєзнавці, але й особистості з чіткою життєвою позицією та небайдужістю до подій, що відбуваються.

Група фондів репрезентована творчою елітою Чернігівщини. Письменники та поети: Реп'ях Станіслав Панасович, Деко (Рабінович) Олександр Аврамович, Руденко Петро Олексійович, Дзюба Сергій Вікторович, журналіст Чепурний Василь Федорович, майстри народної творчості Паньки Микола Леонідович та Лариса Борисівна.

Ще одна група фондів – представники різних професій: Іващенко Іван Климович, Дуля Матвій Матвійович, Гольденберг Борис Маркович, Шаповал Петро Дмитрович.

Звичайно, поділ на групи досить відносний, оскільки кожен із них – багатогранна особистість:

Драгунов Володимир Денисович – учасник Великої Вітчизняної війни, керівник штабу «Поиск». З 1973 року займався дослідницькою та пошуковою роботою, став керівником штабу «Поиск». До складу його фонду увійшли документи про пошукову та дослідницьку роботу. Першоджерела у фонді систематизуються за розділами, зокрема, документи про військовослужбовців, які були призвані на фронт зі всієї території СРСР та загинули на території

Чернігівської області, статті Драгунова В.Д про дослідницьку та пошукову роботу. У фонді також містяться дослідницькі праці про бойовий шлях з'єднань на території Чернігівської області в роки Другої світової війни. Загалом фонд налічує 264 справи, які хронологічно охоплюють період з 1965 року до 1990 рік.

Бочков Дмитро Опанасович – бібліограф, краєзнавець, член Чернігівської губернської вченої архівної комісії. До фонду включено листування Д.А. Бочкова з окремими особистостями та установами стосовно роботи в Черкаському краєзнавчому музеї, рукописи його статей, матеріали до бібліографічного словника, особисті документи, матеріали зібрані для роботи. Документи у фонді сформовані у 188 справ за 1871-1982 роки.

Вікторів /Петров/ Григорій Петрович – учасник Руху опору у Франції. На зберігання до Держархіву області документи передала дружина Г.П. Вікторова–Вікторова О.І. у листопаді – грудні 1995 року.

До фонду включено листування бойових соратників, спогади дружини, листування дружини з французькими членами Руху опору, установами та засобами масової інформації щодо пошуку місця захоронення чоловіка. У фонді налічується 30 справ за 1941, 1980–1994 роки.

Калібаба Дмитро Панасович – краєзнавець. Має до тисячі різних публікацій у періодичній пресі. У співавторстві брав участь у складанні «Бібліографічного покажчика літератури про Менський район», написанні нарису «Мена» в книзі «Історія міст і сіл УРСР».

Дмитро Панасович є одним з організаторів Менського краєзнавчого музею. У вересні 1993 року організував районну художню галерею. На зберіганні перебуває 13 справ, у яких містяться документи про діяльність Городищенського та Синявського підпілля Менського району у роки Другої світової війни.

Найбільший інтерес для дослідників можуть представляти оригінали документів: «Бойова характеристика на члена підпільної бойової групи І.Ф. Куца», датована 1944 роком, щоденник М.К. Ільяшенко про часи окупації 1941-1943 років, листи та спогади членів підпільних груп.

Окрема група документів – нариси Д.П. Калібаби в періодичній пресі та його особові документи.

Родинний фонд Паньків Миколи Леонідовича (народ. 1951 року) – заслуженого майстра народної творчості, члена Спілки художників України та Лариси Борисівни (народ. 1949 року), його дружини – майстра народної творчості. Документи передані в 1993, 2001, 2006–2007 роках особисто фондоутворювачем.

У фонді зберігаються документи про творчу діяльність М.Л. Панька – каталоги та афіші виставок, фотографії робіт та експозицій виставок, документи до біографії – почесні грамоти, копії указів та рекомендацій, дипломи, статті про фондоутворювачів, листування.

Курданов Андрій Леонідович – краєзнавець, директор Пакульської загальноосвітньої школи. Документи, що увійшли до фонду пов'язані з історією с. Пакуль.

Також тут зберігаються оригінали особистих документів жителів села (облікові картки членів КППС (1973–1990 рр.), депутатські посвідчення та посвідчення голови колгоспу с. Пакуль П.Ф. Малюги (1953–1968 рр.), військовий білет І.П. Постолла (1964–1972 рр.), автобіографія Є.Т. Шерештана (1989 рік).

Половець Володимир Михайлович – доктор історичних наук, професор. Від політичної діяльності відійшов у 1990 році. З цього часу активно займається науковою діяльністю. Основні теми досліджень – історія слов'ян, становлення кооперативного руху в Україні.

До опису внесено рукопис курсу лекцій (I-XXIV) з історії слов'ян, який охоплює період з початку до середини ХХ століття.

Також до опису внесено монографію В.М. Половця «Історія кооперації Лівобережної України (1861-1917 рр.)», а також особисті документи В.М. Половця: посвідчення, дипломи, атестати, особистий листок з обліку кадрів, довідки про перебування в Афганістані, автобіографія.

До фонду долучено фотоальбом «До 125-річчя святкування дня народження М.І. Кибальчича».

Молочко Василь Кирилович – кандидат історичних наук, доцент. До фонду внесені творчі матеріали: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук «КПСС – партія советського народу», нариси «Участь молоді у боротьбі за створення фундаменту соціалізму», «Комсомол Чернігівщини в роки Великої Вітчизняної війни» та інші нариси з історії комсомолу Чернігівщини. З початку 1900 років В.К. Молочко займається політологією.

У фонді є його статті на цю тематику: «Вибори відбулись, вибори продовжуються», «Декларація про державний суверенітет – провісник незалежності України. Важлива віха на шляху формування української державності», «Особливості становлення багатопартійності», «Законодавче поле діяльності політичних партій в Україні».

Чепурний Василь Федорович – журналіст, голова Чернігівського обласного товариства «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка. До фонду внесені творчі матеріали – рукописи статей: «Галас Україні не pomoже», «Не дурить самих себе», «Тягніть плуга, щоб люди не взяли за вила», «Чому вибухнув Чернігів», «Кінець ковбасної революції» (1989–1990 рр.). У фонді наявні фотодокументи за 1989–2008 роки.

Шекун Олександр Володимирович – археолог, краєзнавець. До фонду внесені документи науково–дослідницької діяльності О.В. Шекуна: статті, монографії, тези про археологічні дослідження на Чернігівщині, матеріали історико-археологічного семінару, присвяченого 150-річчю від дня народження Д.П. Самоквасова, список наукових праць.

Деко (Рабінович) Олександр Аврамович – письменник, журналіст, член Спілки письменників України. До творчих матеріалів внесені: повісті, переклади, текст радіовистави, оповідання, нариси за 1967-1984 роки.

Цікавим для дослідників історії міста Чернігова може бути нарис «Майстри чарівних звуків» (про Чернігівську музичну фабрику ім. П.П. Постишева).

Руденко Петро Олексійович – поет, кандидат технічних наук, заслужений працівник народної освіти України. На зберігання передані документи науково-педагогічної, творчої діяльності П.О. Руденка: поезія (вірші, поеми), проза (оповідання, нариси, статті), рукописи підручників та навчальних посібників, дисертація («Исследования и разработка способов повышения долговечности буров и деталей бурильных машин»), тези лекцій, рецензії, відгуки, біографічні документи, листування.

Дзюба Сергій Вікторович – письменник, член спілки журналістів України, голова Чернігівського медіа-клубу. С.В. Дзюба – лауреат міжнародної премії імені Г. Сковороди «Сад божественний пісень», у 2006 році переможець обласного конкурсу «Журналіст року». З 1999 року його книги 18 разів займали 1 місце в номінації «Краща книга року». Неодноразово книги С. Дзюби входили до всеукраїнського резонанс-рейтингу «Чудова сімка». Він автор книг поезій «Колись я напишу останнього вірша» та «Сонце пахне снігом і яблуками», збірки пародій «Любов з тролейбусом» та повістей–казок «Кракатунчик кленовий бог» (краща книга 1999 року), «Гопки для Кракатунчика». Документи передані особисто С.В. Дзюбою, всього у фондї 169 справ.

Карнабед Андрій Антонович (1927-2005 рр.) – кандидат архітектури, член-кореспондент Української академії архітектури, член спілки архітекторів України, голова Благодійного фонду наукових досліджень історичного середовища, член Головної Ради та Чернігівської обласної Ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, голова міської ради «УТОПІК».

Для зручності у користуванні та дотриманні систематизації документи фонду розділені на 3 описи. До опису № 1 віднесені творчі роботи (проекти, прикладні та охоронні науково-дослідні роботи, наукові праці, статті), матеріали до біографії (щоденник), документи що відносяться до службової, громадської

діяльності та матеріали про відзначення ювілейних дат. Наукові праці: лекція «Чернігів у минулому, теперішньому та майбутньому», історико-архітектурний нарис «Чернігів», статті про пам'ятки містобудування, архітектури, історії Чернігівщини до «Зводу пам'яток історії та культури України».

До опису № 2 внесено технічну документацію пам'яток архітектури міста Чернігова: експлікація плану охорони територій пам'ятників архітектури (1947 рік), план Чернігівської фортеці 1751 року (копія 1947 року), схема Спасо-Преображенського собору (1956 рік), план міста Чернігова (1954 рік), схема археологічних розкопок (1961 рік), експлікація архітектурного пам'ятника XVII ст. Троїцького собору (1968 рік), проект реставрації Успенського собору Єлецького монастиря (1980 рік), схеми, плани Антонієвих печер (без дати).

До опису № 3 внесено технічну документацію з благоустрою та забудови м. Чернігова в ХХ столітті: проект реконструкції площі ім. Куйбишева (Червона площа) м. Чернігова (1947, 1960 роки), проект реконструкції центру м. Чернігова (1948 рік), проектна пропозиція планування центральної частини м. Чернігова та організації руху транспорту з урахуванням перспективи сучасного будівництва (1957 рік), план бази відпочинку «Телячий острів», план житлового будинку по вул. Горького, план забудови вул. Надеждинської (нині Пирогова).

Курас Григорій Михайлович (1957–2008) – член-кореспондент Української Вільної Академії Наук у США (м. Нью-Йорк), кандидат історичних наук. Г.М. Курас один із дослідників Чернігівської губернської вченої архівної комісії. Саме такою була тема його кандидатської дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, яку він успішно захистив у 1992 році.

Науковий доробок Г.М. Кураса можна розглядати у контексті таких проблем:

- Чернігівська губернська архівна комісія та її спадщина.
- Історичні постаті Чернігівщини.
- Розвиток історичного краєзнавства на Чернігівщині.
- Представники репресованого краєзнавства.

- Церковна історія Чернігівщини та церковне краєзнавство.
- Єврейсько-українські діячі.
- Українська діаспора.

Документи передані до Держархіву області в січні 2012 року сестрою, Софією Курас (оформлені як дарча). Загалом сформовано 115 справ за 1868–2008 роки.

До фонду включені статті Г.М. Кураса: «Коваленко Грицько» (1990 рік), «Батько і син Шраги» (1990 рік), «Український історик та краєзнавець А.В. Верзилов» (1991 рік), «Валентин Шугаєвський і УВАН» (1993 рік), «Добровольський історик і краєзнавець» (1997 рік), «Петро Дорошенко та Павло Скоропадський» (2000 рік), «Модест Гофман про Вадима Мадзолевського» (2002 рік), «Князь з Україною в серці» (2005 рік), «А. Верзилов у Чернігівській губернській вченій архівній комісії» (2007 рік).

Гольденберг Борис Маркович (1888–1968 рр.) – організатор Чернігівського промислового лозоплетіння. До складу фонду увійшли документи службової діяльності, особові, біографічні та зображувальні документи.

Дуля Матвій Матвійович (192–2003 рр.) – член обласної наукової спілки соціальних гігієністів і організаторів охорони здоров'я. З червня 1957 року працював директором Чернігівської обласної науково-медичної бібліотеки. На базі бібліотеки організована перша в Україні служба науково-медичної інформації для лікарів–практиків.

До опису внесені роботи про розвиток охорони здоров'я, історія розвитку медичних бібліотек у різні роки, доповіді на обласних науково-практичних конференціях.

Чуприна Михайло Степанович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії СРСР та УРСР історичного факультету Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка, краєзнавець. М. Чуприна є одним із авторів Чернігівського тому «Історії міст сіл Української РСР» у 26 томах. Разом з іншими дослідниками він написав історію Новгород-Сіверщини.

До розділу «Наукові праці та статті» входять: літературна хрестоматія з історії Чернігівщини, методичні вказівки по використанню художньої літератури, яка відображає історію Чернігівщини, реферати, нарис для збірника історія міст і сіл, праці статвідділу Чернігівського земства, станові вимоги жителів міст, краєзнавчі матеріали про Велику Вітчизняну війну.

Матеріали, які використовувалися фондоутворювачем в процесі науково-творчої діяльності, внесені у другий розділ опису. Лекції фондоутворювача згруповані та внесені в третій розділ. До розділу «Матеріали про фондоутворювача» внесені рецензії на статті, виписка з протоколу, лист щодо обговорення рукопису хрестоматії з історії Чернігівщини.

До розділу «Біографічні матеріали М.С. Чуприни» віднесені: почесні грамоти, накази та витяги з протоколів про трудову діяльність, особовий листок з обліку кадрів, автобіографія, службова характеристика.

Привертають увагу зображувальні документи, а саме: фотопортрети різних років, фотографії М.С. Чуприни серед делегатів VI районної конференції Остерського райкому ВЛКСМ та серед директорів обласних інститутів удосконалення вчителів м. Київ, на зустрічі з Героєм Радянського Союзу Ю.О. Збанацьким, на екскурсії у Німеччині, серед ветеранів Чернігівського педагогічного інституту, на зустрічі партизан Чернігівщини, на наукових нарадах, урочистостях з нагоди державних свят.

Гриценко Микола Іванович (1943 р. н.) – професор, доктор фізико-математичних наук, заслужений працівник народної освіти України. Працює завідувачем кафедри Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, професор кафедри загальної фізики, з 2004 року – академік АН вищої школи України. Автор близько 200 наукових праць. До фонду внесені авторські свідоцтва про винаходи, держпатенти на винаходи, програми республіканських шкіл-семінарів, нарад, конференцій, у яких брав участь М.І. Гриценко та запрошення до них. Окремим розділом внесені наукові праці фондоутворювача, бібліографічний покажчик наукових праць.

Шаповал Петро Дмитрович – державний та політичний діяч, дипломат. До фонду внесені документи, що свідчать про професійну та громадську діяльність: запрошення на різноманітні заходи, статті у Киргизькій пресі про діяльність П.Д. Шаповала як Посла України. Також до фонду внесені рукописи статей з розвитку місцевого самоврядування, листування.

Також були доповнені фонди, започатковані до 1991 року:

Костарчук Виктор Миколайович – професор, ректор Чернігівського державного педагогічного інституту, голова правління Чернігівської обласної організації товариства «Знання». Документи у фонді доповнювалися в 2001 та у 2014 роках.

Фонд було доповнено особовими документами: автобіографією фондоутворювача, свідоцтвом про народження, свідоцтвом про закінчення школи, посвідченням, витягами з наказів з особового складу, документами з трудової діяльності, орденськими книжками, службовими характеристиками, пенсійною книжкою, науковими працями та фотографіями, що ілюструють важливі віхи із життя фондоутворювача та суспільства того часу (фото В.М. Костарчука періоду Другої світової війни (1941-1942 років), В.М. Костарчук серед учасників Всесоюзної наради працівників вищої школи (1961, 1980 роки), В.М. Костарчук серед делегатів IV-VII з'їздів всесоюзного товариства «Знання» (1964–1977 роки).

Реп'ях Станіслав Панасович (1938–2012 рр.) – поет, прозаїк, публіцист, літературний критик, перекладач, журналіст, член Національної спілки письменників України. Раніше передані документи особисто С.П. Реп'яхом були описані У жовтні 2005 року було проведено опрацювання документів переданих С.П. Реп'яхом у попередні роки. До зазначеного розділу опису були внесені 67 справ, які містять документи за 1976–1989 роки. Справи сформовано за групами: Документи творчої діяльності: рукописи віршів (1978–1983 роки), рукопис поетичного збірника «Усе моїм стає» (1983 рік), «Конотопська відьма» (рукопис віршованих текстів української комічної опери за мотивами творів Г. Квітки-Основ'яненка) (1985 рік), макет брошури «Чернігівщина» (1985 рік), нотні записи

пісень: «Слово в шинелі», «Ми з тобою», «Полісянка», вокально-хореографічні композиції масових заходів: «На Десні», «Над Десною».

Листування. Листи С.П. Реп'яха. Адресати: до установ, до видавництв «Дніпро», «Музична України», «Молодь». Листи до С.П. Реп'яха. Кореспонденти: А.І. Кацнельсон (1973 рік), А. Чернікова (1967–1985 роки), С. Шушкевича (1976–1985 роки), П.Г. Дубинки (1976, 1986 роки), Ю. Семендера (1984–1987 роки), Д.П. Калібаби (1985 рік).

Документи службової діяльності. Видавничі договори С.П. Реп'яха, документи про дні чуваської літератури на Чернігівщині (1970–1980 роки), матеріали по підготовці перевидання творів В.М. Примакова. Документи інших осіб:

Л. Мазур «Прапор патріотів» (1967 рік, стаття, машинопис); Л. Терехович «Вірші» (1990–1992 рр., рукопис); А., Деркач (рукопис віршів з передмовою С. Реп'яха).

Під час останнього упорядкування особового фонду С.П. Реп'яха до розділу опису «Матеріали інших осіб» було включено рукописи віршів Л. Тереховича, які разом з іншими документами були передані С.П. Реп'яхом для упорядкування. Після передачі до Державного архіву Чернігівської області інших рукописів віршів Л. Тереховича було вирішено включити їх до особового фонду С.П. Реп'яха.

Л. Терехович (1941–1992 рр.) – самодіяльний поет, друкувався у Щорській районній газеті «Промінь Жовтня», незалежній газеті Чернігівщини «Громада». Народився Л. Терехович 26 березня 1941 року у с. Кучинівка Щорського району Чернігівської області в селянській родині, тут закінчив середню школу. В 1962–1964 роках служив в радянській армії. Працював електриком, будівельником. З 30 травня 1969 року по 17 травня 1971 року працював помічником кіномеханіка в с. Кучинівка, з лютого 1972 року навчався на курсах трактористів при колгоспі «Шлях Леніна».

У 1968 році «обурений антилюдською несправедливою позицією парторга, побив його, за що був позбавлений волі на рік» за статтею 206-ю («хуліганство») КК УРСР. Маючи вразливу натуру, гостро сприймаючи несправедливість

системи, виливав свою душу у віршах. У 1971 році поет-початківець був ображений повідомленням в районній газеті про те, що у Кучинівці 100% виборців проголосували за депутата замість вибулого. Це при тому, що виборча дільниця увесь день стояла зачиненою на замок. Леонід Терехович написав про фіктивні вибори на радіостанцію «Свобода». 14 березня 1972 року Чернігівською обласною прокуратурою порушено кримінальну справу щодо Л.Н. Тереховича. 15 березня 1972 року він був заарештований та притягнутий в якості звинуваченого за статтею 187¹ КК УРСР.

1 липня 1972 року відбулось закрите засідання судової колегії з кримінальних справ Чернігівського обласного суду. Л.Н. Терехович визнав свою вину і був засуджений за статтею 187¹ КК УРСР до 2-х років позбавлення волі. Покарання відбував з 15 березня 1972 до 1974 року на 46-й зоні (Катеринівка Сарненського району). Через рік Л. Терехович знову опинився у тій же зоні «з п'ятьма роками за нав'язану мені бійку, причому винним виявився я, хоч мої дії були тільки відповіддю», як пише він у листі в редакцію газети Верховної Ради «Голос України». З 1990 року й до смерті працював сторожем в Кучинівській середній школі, влаштуватись на цю роботу стало можливим завдяки втручання Станіслава Реп'яха.

У 1990 році Леонід Терехович надіслав до редакції незалежної газети Чернігівщини «Громада» кілька віршів, які були опубліковані. Згодом до редакції потрапили два шкільні зошити з поезіями Тереховича, датовані серединою 1990 і початком 1992 року. Всього – 121 вірш. Помер Леонід Терехович 22 серпня 1992 року. Похований у рідному селі Кучинівка Щорського району.

Родинний фонд Петуся Андрія Юхимовича (1884–1958 рр.) – член спілки художників України, вчитель малювання, **Петуся Зої Василівни (1888–1976 рр.)**, вчителька мови та літератури.

До документів фонду долучено лист І.С. Воробйової, З.В. Богуславської, Г.В. Яворської та Н.І. Голік до Михайла Семеновича (прізвище адресата та його посада невідома), в якому згадується про замальовки А.Ю. Петуся до першого

«Букваря». До Держархіву Чернігівської області лист передала племінниця Н.І. Голік– Толкачова Олександра Михайлівна.

Дудко Іван Петрович – член Спілки журналістів України, заступник редактора Городнянської районної газети «Сільські новини». Документи передані особисто Дудком І.П. у 2005 році, опрацьовані у 2006 році. З документів сформовано 22 справи, які охоплюють період з 1961 року по 2004 рік.

До розділу «Документи творчої діяльності» внесені рукописи: нарис «Видатний вчений-філолог» (до 100-річчя від дня народження С.І. Маслова (1980 рік); збірки пісень «Хай Городні сонце сяє» (1991 рік), новел «Без щастя», «Родова яблунька», «Плаче скрипка під вербою» (1997-2003 рр.).

До розділу «Листи до І.П. Дудка» внесені листи від редакцій газет та журналів (за 1961–1995 роки): А.І. Кацнельсон (1982, 1992 рр.), А.Я. Аржаннікова (1989–2000 рр.), Л.Г. Лук'яненко (2004 рік).

До розділу «Громадська діяльність» внесені: промови І.П. Дудка на святі Дружби у с. Сеньківка, програма «Літературної суботи» у с. Великий Листвен, матеріали про зустріч випускників 1941 року Гірської сільської школи Щорського району.

У матеріалах інших осіб вміщені автобіографія та характеристика М.П. Приходька – засновника комсомольської організації у с. Ваганичі Городнянського району, спогади Н.К. Денисенка з с. Карпівка про участь у партизанському русі, спогади І.І. Веремеєнка – командира партизанського загону імені Пархоменка з'єднання М.М. Попудренка.

Іващенко Іван Климович – учасник Великої Вітчизняної війни, партійний і радянський діяч. Документи були передані особисто І.К. Іващенко протягом 2006-2007 років. Документи фонду доповнені спогадами про оборону Севастополя 1941–1942 років (лютий 1947 року), переліком державних нагород, посвідченнями до цих нагород, військовим квитком, а також вітальними листами, почесною грамотою та фотодокументами останніх років життя (1998–2007 роки).

Кузнєцов Герард Олексійович – учасник Великої Вітчизняної війни, Почесний громадянин м. Чернігова, краєзнавець.

2006 року Герардом Кузнєцовим була передана Держархіву області частина документів за 1942–2006 роки. З них було сформовано 52 справи. Більша частина з яких – творчі матеріали та матеріали дослідження Чернігівського підпілля.

Інтерес представляють: рукопис «Літопису міста Чернігова періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років за документами, спогадами, публіцистикою та мемуарами», рукопис повісті «Войной подстреленная юность», документи (спогади, листи, статті) про діяльність антифашистської групи О. Білевич, про діяльність комісара партизанського загону імені Ворошилова Б.Є. Гуда, про діяльність підпільної організації с. Неданчичі, про археологічну експедицію на о. Бретель р. Десна з пошуку літака та екіпажу, який був збитий у вересні 1941 року, документи про загибель 45-ї та 62-ї стрілецьких дивізій 15-го стрілецького корпусу під с. Шестовиця, документи про пошукову роботу з виявлення невідомих поховань.

Іншу, не менш об'ємну групу документів представлено фотодокументами. Здебільшого це світлини зустрічей ветеранів Чернігівського підпілля (1972–1989 роки), зустрічі партизан з'єднання М.І. Шукаєва (1975, 1980, 1985, 1988, 1989 роки), фотопортрети партизан-підпільників М. Бельгія, Н. Галанова, Т. Євтушенка, А. Терайковського та інш.

Таким чином, на державне зберігання в роки незалежної України прийнято чимало цікавих документів у фондах особового походження, які відображають історію Чернігівщини. Документи мають значний інтерес для наукових працівників, викладачів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться українською історією та культурою.

Наталія Новик

Формирование личных фондов за годы независимости Украины

В статье дается обстоятельная характеристика личных фондов, сформированных в годы независимости, и фондов, основанных до 1991 года.

Ключевые слова: *независимая Украина, личный фонд, персоналии.*

Natalia Novik

Formation of personal funds for the years of Ukraine's independence

The article gives a detailed description of personal funds, formed during the years of independence, and foundations that were founded before 1991.

Keywords: *independent Ukraine, personal fund, personalities.*

**Головне завдання архівістів – зберегти архівні джерела як
задокументовану пам'ять людства**

У статті докладно викладено історію формування архівних фондів Чернігівщини з кінця XVIII–поч. XXI ст. та їх збереження.

Ключові слова: архівні сховища, Чернігівська губерньська вчена архівна комісія, зберігання архівних документів.

Так історично склалося, що однією з найбільших скарбниць документальних пам'яток історії України на Чернігівщині є Державний архів області.

Справа в тому що Указом 1782 року Малоросійська колегія була ліквідована, а колишня Гетьманщина розділена на три намісництва – Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське. Було вирішено архівний спадок, що залишився від Малоросійської колегії розподілити між намісництвами. Указом Сенату від 28 грудня 1781 року Чернігів був обраний місцем зберігання архіву, оскільки іншим губерніям буде зручно отримувати звідти документи. Отже, відповідно розпорядження колишнього генерал-губернатора Малоросійської губернії Петра Олександровича Рум'янцева-Задунайського від 7 серпня 1786 року документи були перевезені до Чернігова й розміщені в будинку колишньої Чернігівської полкової канцелярії, відомий нині як будинок Мазепи¹.

Наприкінці XVIII ст. в місті Чернігові було сконцентровано біля 750 000 справ ліквідованих установ Лівобережжя. Але згодом кількість документів почала зменшуватися. Так, у 1782 році, коли створювалося Київське намісництво, частину справ Чернігівського архіву було передано до Київського центрального архіву давніх актів. Друга частина, що відносилася до території Полтавської губернії, опинилася в Полтаві.

За ініціативою етнографа та історика Петра Савовича Єфименка більшу частину документів Генерального Малоросійського архіву в 1880 році за кошти

Харківського історико-філологічного товариства, при тамтешньому університеті, були перевезені до міста Харкова. Допомогали розпорошенню Чернігівського архіву аматори старовини й дослідники, які склали персональні колекції. Багато документів гинуло тому, що умови їх зберігання були дуже несприятливими².

Так, у 1882 році П.С. Єфименко, який працював з документами архіву, писав: «Ця будівля (будинок Мазепи – авт.) абсолютно пристосована для знищення архівних справ. Вона має три поверхи, на яких в різний період часу фіксується три різні клімати. На нижньому, підвальному поверсі – холодний і незвичайно сирий, на середньому – помірний, на верхньому, а це горище – дуже жаркий. Все, що потрапило на нижній поверх до такої міри просякли вогкістю, що із в'язок можна виливати воду. Якщо ці справи переносили для просушування на верхній поверх, то вони з часом засихали і приймали вигляд бурих плиток, дуже схожих на плитки татарського чаю» (зцементовуються – авт.)³.

Після всіх цих переміщень невеличка кількість документів центральних установ Лівобережжя залишилася в архіві Чернігівського губерньського правління (будинок Мазепи – авт.). У 1898 році історик Михайло Мілентійович Плохинський, якого Московське археологічне товариство відрядило ознайомитися з архівами Чернігівської губернії, переглянув рештки документів і склав їх перелік.

Того часу існував ще один архів – Центральний архів ліквідованих судових установ Чернігівської губернії, створений у XIX ст. Розміщувався він спочатку в 38 кімнатах будинку купця Мерперта на Старому базарі. У 1897 році Міністерство юстиції придбало під архівосховище будинок вдови купця Брук, розташований поруч з будинком Окружного суду. Через два роки приміщення, а це двоповерхова, 16-ти кімнатна будівля, з ґратами на вікнах першого поверху, було відремонтовано і обладнано під архів. Документи зберігалися в ньому до Другої світової війни. Переважна кількість документів цього архіву, а це 9 241 справа, за 1726–1800 роки була передана Московському архіву Міністерства

юстиції. З 1885 року, у зв'язку із затвердженням Положення про створення губернських історичних архівів і відкриття з цією метою вчених архівних комісій, передавання справ до Московського архіву призупинилося.

Велику роботу щодо збирання архівних матеріалів провела Чернігівська губернська вчена архівна комісія (далі – ЧАК), яка існувала протягом 1896–1919 років.

Згідно із затвердженим 1884 року «Положенням про губернські архівні комісії», її пріоритетними напрямками діяльності були: розбирання архівних матеріалів і виокремлення з них для постійного зберігання документів, що мали історичну цінність; складання описів та покажчиків до архівних справ й запровадження їх у науковий обіг. На Комісію, насамперед, покладалися функції, пов'язані з охороною і впорядкуванням місцевих архівів. У науковому відношенні вона підпорядковувалася Петербурзькому археологічному інституту, в адміністративному – чернігівському губернатору.

Одним з головних завдань, покладених урядом на комісії, полягало у створенні губернських історичних архівів. Лише 8 комісій (з 44 – авт.), у тому числі й ЧАК, спромоглися реалізувати цю настанову на практиці. У 1903 році члени Комісії приступили до впорядкування та описування власного архіву. Передусім, було виокремлено 3 020 справ під назвою «Сенатський архів»⁴. Було розпочато описування документів, переданих до комісії городнянським повітовим предводителем дворянства М. Карвольським-Гриневським, також вивчався архів Чернігівської чоловічої гімназії⁵.

Наприкінці 1915 року в архіві ЧАК нараховувалося понад 20 тис. справ, зокрема, фонди колишніх Чернігівського і Новгород-Сіверського намісницьких правлінь другої половини XVIII ст., Чернігівської міської думи XVIII–XIX ст., частина матеріалів Генерального опису Лівобережної України.

На своїх засіданнях ЧАК, поміж низки різних питань, розглядала і питання про стан чернігівських архівів, що в 1880 році були передані Харківському історико-філологічному товариству. На засіданні 6 травня 1911 року члени Комісії виступили проти подальшої передачі до міста Харкова документів

губернського правління. На їхню думку, більш прийнятним місцем для зосередження цих матеріалів міг би бути Чернігів, а через відсутність належного приміщення – Московський архів Міністерства юстиції⁶. Також з ініціативи В. Модзалевського на засіданні 12 квітня 1914 року було обговорено стан архівів губернії і створено спеціальне бюро, яке мало розробити програму їхнього обстеження. У процесі її реалізації з'ясувалося, що з 88 обстежених архівів тільки 10 перебували у задовільному стані.

Умови, в яких довелося працювати тодішнім ентузіастам архівної справи, були надзвичайно складними, але їм вдалося зробити дуже багато. Незважаючи на постійний брак коштів, спеціалістів, приміщень Комісія провела значну роботу щодо збору архівних матеріалів, які і зараз є вагомою часткою Державного архіву Чернігівської області.

Саме колишні її члени: П. Добровольський, Я. Жданович, А. Верзилов, В. Модзалевський та інші стояли біля витоків архівної справи на Чернігівщині.

Перша світова війна, а згодом і революція певною мірою загальмували діяльність ЧАК. У ті непрості роки функції ЧАК частково перебрав Комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва на Чернігівщині, створений у травні 1917 року на чолі з В. Модзалевським. І хоча протягом 1917–1919 років засідання ЧАК інколи і скликалися, її діяльність поступово зійшла нанівець. Останню спробу «реанімувати» Комісію було здійснено в квітні 1920 році, але і вона виявилася марною.

Зі встановленням радянської влади в Україні архівне будівництво здійснювалося за декретом Раднаркому Російської Федерації від 1 червня 1918 року «Про реорганізацію та централізацію архівної справи в РРФСР».

Стан архівів у Чернігівській губернії в перші роки після встановлення радянської влади був катастрофічним. Велика кількість архівних матеріалів загинула під час революції і громадянської війни. Більша частина документів поліцейських установ, каральних експедицій, жандармерії (крім Чернігівської) була знищена.

Так, з 1 686 повітових архівних установ загинуло майже 100 %. У місті Чернігові з 136 архівів збереглося не більше 20⁷.

У вересні 1921 року у складі Народного комісаріату освіти УСРР утворюється Головне архівне управління (Головарх – авт.). У місті Чернігові губернське архівне управління було утворене у травні 1922 року, невідкладними завданнями якого було: зупинити знищення документальних матеріалів, провести облік всіх архівів губернії, виявити їх кількість і стан.

В безпосереднє відання Губарху перейшли архівні матеріали Чернігівського губернського правління, Окружного суду, губернського земства, духовної консисторії, управління держмайна, які були зосереджені в шести сховищах.

З метою запобігання знищенню архівів 31 жовтня 1922 року Раднарком України видав постанову «Про охорону архівів». У грудні цього ж року постановою ВУЦВК Кримінальний Кодекс поповнився статтею 102 про відповідальність за порушення правил щодо охорони архівів. Зокрема, за непередані на облік архівні матеріали, за їх недбале зберігання, самочинне використання та вивіз за межі УРСР передбачався штраф до 300 крб. золотом, примусові роботи або позбавлення волі строком до одного року. На підставі цієї постанови в губернії було відкрито ряд кримінальних проваджень⁸.

У звіті Укрцентрархіву про стан архівів Чернігівщини (до організації Губарху – авт.) завідувач Губархом Дубровський зазначав: «... До моменту організації Губарху архівний фонд Чернігівщини перебував у катастрофічному стані: не лише не вживалося жодних заходів щодо його збереження, але, навпаки, всі установи та особи нестримно ліквідовували архіви в сотні і тисячі пудів вагою, що містили в собі документи XVII ст. Архіви гнили, горіли, розпродавалися, викидалися з приміщення в приміщення або просто у двір і на вулицю, продавалися на базарі, ними топили печі, їм знаходили безліч різних варварських застосувань. Виділення з архівів напівчистого паперу для канцелярії вважалося самим легким і прийнятним, оскільки не вимагало особливих знань і охайності»⁹.

Особливо страшним у цьому відношенні був перший рік нової економічної політики. Якщо раніше документи просто знищувалися, то у часи НЕПу архівні фонди стали розглядатися як майно, що нікому не належить, але в той же час має значну цінність (так, 20 фунтів архівного паперу продавали за 1 пуд жита). Не маючи обгорткових матеріалів, торговці в цей час посилено гналися за архівним папером, тим самим заохочуючи архівних крадіїв.

В окремих, на жаль, поодиноких випадках зберігачі музеїв або просто приватні любителі старовини відшукували і купували на лотках, рундуках, базарах, у крамницях і магазинах найбільш старі документи (XVII–XVIII ст.).

Проте, цим шляхом могли бути врятовані тільки деякі документи. Професорами Ніжинського і Глухівського інститутів були врятовані кілька пожалуваних грамот місту Ніжину (починаючи з XVI ст.) і залишки архівів Глухівського Петропавлівського монастиря. А вчений-філолог старенький Вальтер Фохт протягом трьох років, ледве не щодня, відшукував на ніжинському ринку все нові і нові архівні матеріали і скуповував їх на свої досить мізерні кошти, або випрошував їх у торговців. Так він урятував значну кількість цінних історичних документів, наприклад, архів Ніжинського грецького магістрату, повітового предводителя дворянства, повітової дворянської опіки, що й нині зберігаються в Держархіві області¹⁰.

Протягом січня-березня 1923 року Губархом був організований Чернігівський губернський історичний архів, який складався з 3,5 млн. архівних справ, 10 тис. рукописних книг, 20 тис. окремих історичних документів (грамот, актів, планів – авт.); загальною вагою 50 тис. пудів; загальною протяжністю стелажів – 4 версти. Всі ці документи зберігалися у чотирьох будівлях (будинок Мазепи, будівля колишнього Окружного суду, архів колишньої Духовної консисторії, колишньої Чернігівської казенної палати)¹¹.

Для організації Чернігівського історичного архіву 10 січня 1923 року Чернігівським губвиконкомом було передано приміщення колишнього Дворянського зібрання разом з невеликим флігелем. Будівля ця не ремонтувалася з 1911 року, була занедбана від перебування в ньому декілька

років українського театру та приватних квартир його артистів¹². Пізніше приміщення було відремонтовано та обладнано стелажми та шафами.

З початком холодів праця архівістів була зосереджена переважно в центральному архівосховищі (будинок Дворянського зібрання – авт.), інші помешкання не опалювалися і робота в них обмежувалася наданням довідок установам та населенню¹³.

Протягом 1923–1924 років працівники Губарха посилено проводили реєстрацію і облік архівів губернії, концентрацію цінних фондів в історичному архіві. До кінця 1924 року Губарх взяв на облік в губернії 1 824 архіви¹⁴.

Нагальною залишалася проблема охорони приміщень архіву. Так в березні 1925 року завгубарху звернувся до карного розшуку з проханням розпочати розшук злочинців, які вкрали документи з архівосховища (колишнього будинку Мазепи – авт.). Згодом частина документів була знайдена на території школи № 3 ім. Леніна (під сараною підлогою), а частина – в яру під Валом¹⁵.

У зв'язку з ліквідацією губернії, у серпні 1925 року Чернігівський губернський історичний архів був реорганізований у Чернігівський окружний історичний архів. На підставі рішень I Всеукраїнського з'їзду архівних працівників 1 жовтня 1926 року на базі Губернського історичного архіву був організований Чернігівський крайовий історичний архів, якому було передано 316 архівних фондів і приміщення:

– **колишній будинок Мазепи** – розміщений за адресою вул. Міський Вал, буд. 3 – одноповерховий житловий будинок з підвальними приміщеннями та металевим дахом, площею 389,25 кв.м. Корисна площа 1-го поверху 196,33 кв.м., підвального –170,67кв.м. Разом 367,00 кв.м. Але 2-й поверх не має стелі і справи лежать безпосередньо під залізним дахом. Дах старий, протікає. Частина документів, що розміщені на 2 поверсі (під дахом), вже трухла. Пояснити це можна тим, що документи були протягом довгого часу під самим дахом, який зимою дуже намерзав, а влітку, навпаки, нагрівався;

– **колишній архів Духовної консисторії** (в Єлецькому монастирі – авт.) – одноповерхова, цегляна, неопалювальна будівля з металевим дахом і ґратами на вікнах, розміщена за адресою вул. Пролетарська, буд. 1. Приміщення має дві кімнати 13×17,5 м та 7×11м. Площа будинку по зовнішньому обміру – 403,50 кв.м, корисна площа – 293,52 кв.м.;

– **колишній Окружний суд** – по вул. Свердлова, буд. 10 – житловий двоповерховий цегляний будинок під залізним дахом, площею 616,40 кв.м. Корисна площа 1-го поверху 415,62 кв.м., 2-го поверху – 431,58. Разом 847, 20 кв.м.;

– **колишній будинок Дворянського зібрання** – частина домоволодіння, що міститься в місті Чернігові по вулиці Раковського – Леніна, буд.11\4 – цегляна двоповерхова будівля під залізним дахом, з підвальним приміщенням та з надбудовою над частиною будинку. Площа будинку по зовнішньому обміру 1662,80 кв.м. Корисна площа 1 поверху 1050,45 кв.м., 2 поверху 270,38 кв.м., підвального приміщення – 366,70 кв.м. Загальна площа всіх поверхів будинку 1 687,53 кв.м. З них в користуванні Крайархіву – 1 091,12 кв.м. – корисної площі, Окрархіву – 596,41 кв.м. На території розташовані: флігель – 249,61 кв.м, сарай – 280,25 кв.м, сарай – 148,0 кв.м.¹⁶.

У 1924 році на це приміщення будинку Дворянського зібрання претендував Чернігівський народний театр, але зусиллями Окрарху й завдяки постанові губвиконкому від 28 серпня 1924 року було вирішено залишити будівлю за архівом, а театр розмістити в іншому приміщенні¹⁷;

– **колишній нотаріальний архів** – передано в листопаді 1925 року в розпорядження Окрарху (1 кімната на 8 кв. саж. – авт.).

Всі приміщення не опалювалися, не мали електрики, вентиляції. Всі ці будівлі офіційно були закріплені за Крайархівом як націоналізовані домоволодіння (15 лютого 1928 року – авт.)¹⁸.

Основне завдання архівістів на той момент – впорядкування фондів найбільш важливих як в науковому відношенні так і в довідковому. Упорядковувалися фонди: «Чернігівського губерньського жандармського

управління», «Чернігівського прокурора», «Палати держмайна» та ін. Концентрація архівних документів йшла в таких напрямках: партійні архіви, монастирські архіви, фамільні архіви.

1 березня 1932 року на базі Крайового історичного архіву і місцевої архівної управи був утворений Чернігівський обласний державний історичний архів. Створені були також історичні архіви в містах: Ніжин, Конотоп, Глухів, Ромни, Прилуки.

Але проблем і труднощів не стало менше. В жовтні 1930 року ЦАУ УСРР дало згоду на передачу будинку колишнього Дворянського зібрання під будинок Червоної армії за умови, що міська рада надасть для архівних документів відповідне приміщення з повним устаткуванням: стелажимами, електрикою та вентиляцією. В грудні почалося переміщення архівних документів до Здвиженської і Катериненської (холодної і теплої) церков.

Станом на 4 серпня 1932 року, як зазначає в своєму листі до фракції міськради директор Держістархиву: «... устатковано Здвиженську церкву 905 пог. м і теплу Катериненську 1 320 пог. м стелажів, разом 2 225 пог. м».

Обладнання холодної Катериненської церкви в січні було припинено «за браком коштів» й «Держістархив до цього часу не може використати приміщення, де необхідно збудувати 2 725 пог. м стелажів. Крім того, цілком не обладнані ці приміщення електрикою та вентиляцією».

У листі зазначається, що дуже ускладнило роботу по звільненню будинку для Червоної армії те, що майже одночасно, за постановою міськради, Чернігівський Крайістархив мусить звільнити від архіваріалів верхній поверх архівосховища колишнього Окружного суду. За кілька днів Крайістархив мусив перевезти і скласти в холодній Катериненській церкві в штабелі 8 678 в'язок архівних документів. Коли були обладнані Здвиженська і Катериненська тепла церкви, і повстало питання про обладнання холодної Катериненської церкви, де лежали ці штабелі, довелося, за браком приміщень, цей архівний матеріал знову перевозити і складати тимчасово в штабелі в сараї колишнього Дворянського зібрання».

В своєму листі директор продовжує: «Внаслідок зазначеного вище, зараз складається такий стан: в чотирьох кімнатах, двох сараях і чотирьох підвалах будинку Червоної армії лежить 20 410 в'язок архівного матеріалу. 80 % цього матеріалу лежить в штабелях. Матеріалу цьому загрожує небезпека, бо приміщення, де складено цей матеріал, вогкі, матеріали покладені на землі .... Матеріали трухнуть. З наступом осені дальше перебування у штабелях може призвести до загибелі цього архматеріалу. ... Чернігівський Держістархів звертається до Чернігівської міської ради з проханням виконати зобов'язання, які взяла на себе міська рада в зв'язку з передачею будинку колишнього Дворянського зібрання під БЧА і відшукати потрібні для цього кошти»¹⁹. Міськрада своєю постановою від 29 березня 1932 року виділяє кошти на ремонт і обладнання приміщень переданих архіву²⁰.

Цікаво, що вже 16 жовтня та 11 листопада 1932 року комісія складає акти про те, що виявили на стелажах архівосховища теплої і холодної Катериненської церкви деревний грибок, який є загрозою для документів. Комісія робить висновок про необхідність встановлення в архівосховищах електричної вентиляції²¹. На жаль, вентиляцію не було встановлено, і стан стелажного обладнання погіршився настільки, що згодом постала загроза обвалу 5-ти поверхової системи стелажів. Зберігалася загроза зараження документів грибком.

Станом на 1 січня 1933 року в Чернігівському обласному історичному архіві зберігалось 1 185 фондів, а це 15 469 лінійних метрів документів²².

У грудні 1938 року відбулася передача архівів у відання НКВС. 26 серпня 1940 року Чернігівський обласний історичний архів був перейменований в Обласний державний архів УНКВС у Чернігівській області. Державні архіви в містах Ніжин та Прилуки в 1941 році перейменовані у філіали обласного архіву.

4 травня 1941 року, напередодні Великої Вітчизняної війни, начальнику архівного відділу УНКВС у Чернігівській області повідомлялося про організацію при архіві реставраційної майстерні, перед якою було поставлено

завдання – врятувати та подовжити життя документів, що перебували в незадовільному фізичному стані. Був призначений завідуючий, виділене приміщення, придбана частина обладнання²³.

Підпорядкованість органам внутрішніх справ не могла не позначитися на роботі архівів. Фонди були практично закриті для використання, більшість їх засекречено, значно зменшилася кількість науковців, працюючих в читальному залі, було обмежено використання архівних документів.

Напередодні Другої світової війни обласний архів був за складом та змістом документів одним із кращих в Україні. В його сховищах і сховищах філіалів зосереджувалася значна документальна база – 6 274 фонди, 2 072 438 од.зб.

Йшли роки, але стан збереження документів не покращувався. У своїй доповідній записці начальнику архівного відділу НКВС УРСР про стан архівних органів області за I квартал 1940 року в.о. начальника Облархвідділу НКВС зазначає: «В Чернігівському Облархіві з наявних 6 архівосховищ можна назвати, як такі що відповідають своєму призначенню – одне. Інші 5 не відповідають своєму призначенню (щодо зберігання документів – авт.): холодні, вогкі, темні, без вентиляції та опалення; три з них вражені грибокком.

Будівля колишньої Катериненської церкви потребує негайної заміни або великого капітального ремонту, оскільки внаслідок пошкодження грибокком долівки та стелажів, існує загроза обвалу всієї п'ятиповерхової системи стелажів, де можлива загибель 1 мільйона од.зб. В результаті – архдокументи (до 100 тис.) заражені грибокком і тому гинуть.

Відповідно до постанови РНК УРСР від 9 лютого 1940 року Чернігівському облістархіву повинні були передати під архівосховище будівлю колишнього Спасо-Преображенського собору. Вказана будівля потребувала капітальних будівельних робіт – обладнання та ремонту. Але так передана і не була.

«... По Ніжинському Держістархіву необхідно відмітити, що архівосховище (колишня церква Іоанна Богослова – авт.) протягом останніх

двадцяти років не ремонтувалося. У результаті впливу природних явищ – дощ, вітер, морози – прийшло в такий стан, що зовнішня штукатурка вся осипалася, руйнується цегляна кладка по кутам, дах негодний, жолоби водовідведення поїдені іржею, вісім вікон забиті диктом, тому що не відремонтовані віконні рами. Архівосховище має вигляд зруйнованого приміщення... Кошти на ремонт не виділені» (такий стан будівлі залишається й в 1950 році – авт.)²⁴.

«... По Прилуцькому Держістархіву архівосховище (колишня церква – авт.) протягом останніх двадцяти років не ремонтувалося і потребує капітального ремонту, а саме, заміни підлоги, віконних рам, дообладнання стелажів.

... Стан архівних приміщень діючих установ, підприємств і організацій – це в більшості підвали, кладовки, чулани, чердаки, прохідні кімнати, загальні канцелярії, які ні в якій мірі не забезпечують необхідних умов зберігання документів, в результаті чого гинуть, наприклад, документи Сільгоспзабу, Пенькотресту, Облфототресту»²⁵.

Директор Облдержархіву у своїй доповідній записці до начальника архівного відділу НКВС у Чернігівській області «Про виконання виробничого плану по Облдержархіву за 1940 рік» констатує, що питання про виділення нового приміщення і коштів для капітального ремонту підіймалося протягом 3-х років перед обласними, республіканськими радянськими та партійними органами, але й досі не вирішено позитивно. Хоча РНК УРСР своїм листом від 29 серпня 1940 року № 262101 зобов'язала Чернігівський облвиконком виділити з лімітів області 200 тис. руб. і 150 куб. м лісоматеріалів для ремонту та обладнання приміщень, але облвиконком не виконав цієї настанови²⁶.

У грудні 1940 року міськвиконком виніс рішення про передачу архіву приміщення колишньої Троїцької церкви, але і ця постанова на той час залишилася невиконаною»²⁷.

**Річний звіт
архівного відділу облуправління НКВС за I квартал 1941 року²⁸**

№ з\п	Види робіт	Разом по держархівам	Чернігів облархів	Ніжин держархів	Прилуки держархів

		На 01.01. 1941	На 01.04. 1941	На 01.01. 1941	На 01.04. 1941	На 01.01. 1941	На 01.04. 1941	На 01.01. 1941	На 01.04. 1941
1	Всього фондів	5218	5349	2829	3003	1440	1440	949	951
2	Всього од.зб.	2638683	2663228	1957045	1985040	444509	440679	237129	237509

З 1941 року Ніжинський та Прилуцький державні історичні архіви функціонують як філіали Держархіву області.

З початком Великої Вітчизняної війни роботу, пов'язану з комплектуванням архіву, упорядкуванням та використанням документів було перервано. Вимогам воєнного часу підпорядковувалася вся діяльність архівних установ області, основним і найвідповідальнішим завданням яких була евакуація в східні райони країни найцінніших документів Державного архівного фонду СРСР.

У відповідності з вказівками НКВС СРСР евакуації підлягали документи центральних, обласних державних архівів та їх філіалів, міських і районних архівів, що мали політичне, оборонне і наукове значення, описи архівних матеріалів, картотеки і документація з обліку фондів.

5 липня 1941 року Архівне управління НКВС УРСР спеціальним листом встановило порядок евакуації архівних матеріалів з областей України, яка мала відбуватися під безпосереднім керівництвом обласних управлінь НКВС. Для вирішення питань евакуації в оперативні групи УНКВС включалися працівники архівних установ.

У зв'язку з наростанням воєнної загрози терміново готувався до евакуації до міста Ульяновськ й Державний архів Чернігівської області. До евакуації підготували архівні матеріали 67 секретних фондів, 11 934 справи, та 54 фонди відділу Жовтневої революції (26 886 справ – авт.)²⁹.

Аналіз списку евакуйованих фондів свідчить про те, що вузький класово-політичний підхід до визначення особливо цінних документів не дав змоги вивезти дійсно цінні в історико-науковому плані матеріали дореволюційних фондів, які, на жаль, залишилися в місті Чернігові.

Частина науково-довідкового апарату архіву (справи фондів, фондові картотеки, топографічні покажчики – авт.) була повністю евакуйована разом з документальними матеріалами до Ульяновська. Що стосується описів, то повністю були евакуйовані тільки описи відділу секретних фондів та частина описів радянських фондів. Описи на дореволюційні фонди вивезені не були й загинули під час окупації, за виключенням описів фонду Губернського правління³⁰.

Вже 5 липня 1941 року архівні матеріали Чернігівського обласного державного архіву були евакуйовані до міста Ульяновська за маршрутом Харків-Москва-Саратов-Ульяновськ³¹. Під час евакуації, внаслідок пожежі в місті Харкові, загинули бухгалтерські документи Облдержархіву³².

У місті Ульяновську Чернігівський облдержархів розмістився в одному приміщенні з місцевим архівом і мав з ним спільне архівосховище, в якому для потреб чернігівців було виділено 220 м стелажів. Матеріали секретних фондів зберігалися в мішках, лише невелика частина – фонд Чернігівського губернського жандармського управління – в коробках, з відповідними позначками на стелажах архівосховища. З цими матеріалами проводилася робота, яку планували виконати протягом 1941 року, але не встигли зробити до евакуації – друкування розробок, складання картотеки та списків-довідників на контрреволюційні елементи для оперативно-чекістських цілей³³.

Матеріали відділу Жовтневої революції також зберігалися в мішках і до червня 1942 року знаходилися в штабелях, але потім їх було покладено на стелажі. Протягом 1942 року було проведено розпакову мішків, переглянуто матеріали з метою виявлення фондів³⁴ та складання їх списків.

Приміщення, де зберігалися архівні матеріали, цілком відповідали поставленим вимогам. Єдиним суттєвим недоліком було те, що матеріали не були вилучені з мішків й не розкладені на стелажах у робочому порядку.

Це було б можливо за умови, якби Чернігівському держархіву було виділено ізольоване приміщення. Та начальник місцевого архіву був категорично проти надання евакуйованому архіву можливості зробити перегородку у спеціальному архівосховищі, аби мати окреме приміщення³⁵.

Після розміщення і систематизації архівних матеріалів за фондами співробітники евакогрупи приступили до організації використання документів в оперативних, агітаційно-пропагандистських та наукових цілях.

Після евакуації частини архівних матеріалів на схід Облдержархів та його відділи продовжували свою роботу до 23 серпня 1941 року³⁶ (до того часу, коли Чернігів зазнав значних руйнувань внаслідок сильних бомбардувань – авт.). Прямим влученням запалювальних та фугасних бомб були знищені 3 архівосховища обласного архіву, що містилися у Вознесенській та Катерининській церквах і будинку № 5 по вул. Леніна, будинок відділу держархівів УНКВС та канцелярія Облдержархіву³⁷. З 9 вересня 1941 року місто було окуповане нацистськими військами, які почали створювати свої органи влади та встановлювати свої порядки.

19 листопада 1941 року відділом освіти міської управи було створене архівне бюро, завданням якого були охорона та упорядкування архівів, що уціліли під час бомбардування міста. Це два архівосховища, розташовані в Будинку Мазепи та в Єлецькому монастирі. За свідченням С.В. Екземплярського, якого було призначено на посаду завідувача архівним бюро, до 19 листопада ці архівосховища стояли відкритими та покинутими³⁸.

Архівне бюро складалося з двох архіваріусів, двох розбирачів, двох сторожів та прибиральниці³⁹. В фонді Держархіву зберігається звіт зав. архівним бюро, з якого видно чим воно займалося за увесь період свого існування. З 19 листопада 1941 року до 15 квітня 1942 року архівним бюро була проведена

робота, пов'язана з наведенням порядку в архівосховищах – розкладка справ на стелажах, відбір пошкоджених справ, переоблік газет, журналів та книг.

У квітні 1942 року архівне бюро було зайняте перевезенням вцілілої частини архіву обкому партії, який був виявлений німцями ще в грудні 1941 року і знищений ними на 4/5. До архіву також були прийняті залишки воєнних матеріалів секретного відділу Держархіву, які випадково збереглися після серпневої пожежі 1941 року, внаслідок якої вцілила лише 1 кімната (саме та, де зберігалися документи – авт.)⁴⁰.

В травні 1943 року сильним поривом вітру було зірвано дах з будинку Мазепи, тому документи з двох стелажів були переміщені в безпечне місце⁴¹.

Під час окупації поряд з архівосховищем було розташовано німецьку військову частину, внаслідок чого архів зазнав великих втрат, оскільки із справ вилучався чистий папір. Поступово документи перетворювалися на розсип⁴².

З початком визвольних боїв за місто Чернігів, за розпорядженням управи, всі службовці архівного бюро були розпущені. Після звільнення міста завідувач архівним бюро передав всі ключі від архівосховищ керівнику Облдержархіву В.О. Востриковій, яка повернулася з евакуації⁴³.

Архівні документи Чернігівського облдержархіву були повернуті з евакуації тільки 23 вересня 1945 року. Всі працівники архіву приймали участь у розвантаженні документів, за що одержали подяку від керівництва⁴⁴.

Вже 27 вересня 1943 року відділ держархівів УНКВС у Чернігівській області та Облдержархів відновили свою діяльність⁴⁵. Запрацювали і філіали Облдержархіву – в місті Ніжині з 20 вересня⁴⁶, місті Прилуках з 24 вересня⁴⁷.

Нацистська окупація завдала архівам Чернігівщини великої шкоди. З шести архівосховищ Обласного архіву уцілило тільки 2, а 4 архівосховища разом з документами, найбагатшою бібліотекою науково-історичного значення, яка нараховувала 102 тис. томів книг, реставраційною майстернею, довідковим апаратом і обладнанням були знищені⁴⁸.

За період окупації були частково знищені документи 1860–1938 років в кількості 49 340 одиниць зберігання. Згоріли разом з приміщенням архіву

документи в кількості 1 280 фондів, 1 275 062 одиниць зберігання і 1 652 кг розсипу⁴⁹. Загальна сума матеріального збитку сягнула 6 млн. 666 тис. 160 крб.⁵⁰.

Ті архівні матеріали, що залишилися (не більше 600 тис. одиниць зберігання – авт.), в більшості своїй були переплутані, значна їх частина (більше 10 тис. – авт.) розкрадена, з усіх фондів вилучені бухгалтерські книги, частина яких знищена, а інша – у стані розсипу. Довідковий апарат на ті документи, що збереглися, був також частково розкрадений⁵¹.

Філіали Облдержархіву в містах Ніжині та Прилуках повністю збереглися, чого не можна сказати про міські архіви цих міст – вони були спалені. Така ж доля спіткала і Чернігівський міський архів⁵².

За період з 27 вересня до 1 грудня 1943 року в Облдержархіві були сконцентровані документи 38 установ, що існували під час окупації, кількістю 2 575 одиниць зберігання та 198 кг розсипу⁵³. Це матеріали міської та районної управ з їх відділами, редакції та типографії газети «Українське Полісся», лікувальних та навчальних закладів, підприємств та артілей, земельного та лісового управлінь, споживчих спілок та товариств, МТС, громад тощо. Особливо важливі архіви (гестапівські, жандармерії, поліції, райуправ – авт.) майже повністю були знищені німцями під час відступу⁵⁴.

Оскільки в бібліотеці архіву не залишилося жодної книги, більша частина яких згоріла, а інша була розкрадена, то довелося розпочинати роботу з концентрації книжкового фонду, який на 1 січня 1944 року налічував вже майже 3 тис. примірників книг, 251 часопис, 34 817 примірників газет⁵⁵.

Відновлення діяльності архівних установ після визволення області починалося з пошуків приміщень і закріплення їх за архівами. Двох архівосховищ Облдержархіву, що збереглися, було недостатньо для розміщення архівних матеріалів. Наприклад, в архівосховищі на території Єлецького монастиря в одній робочій кімнаті розмістилися 5 відділів, читальний зал та стіл довідок. Тому 4 серпня 1944 року за облуправлінням НКВС було закріплено для

відбудови і розміщення Облдержархіву два напівзруйновані будинки по вул. Леніна № 27, 29⁵⁶.

Процес концентрації документів, коли переміщувалися сотні тисяч справ, потребував добре обладнаного стелажми і достатнього за площею архівосховища. З метою створення необхідних умов для збереження документальних матеріалів, Чернігівський облвиконком 23 вересня 1944 року прийняв постанову «Про впорядкування архівного господарства в області та розміщення Обласного державного архіву», відповідно до якої за управлінням НКВС по Чернігівській області був закріплений напівзруйнований будинок колишнього губернського правління (вул. Фрунзе, 12 (Вал) – авт.) для відбудови та розміщення в ньому Облдержархіву⁵⁷.

Майже 10 років тривала відбудова цього будинку – пам'ятки архітектури – і, нарешті, 30 грудня 1953 року було складено акт державної прийомки приміщення архіву⁵⁸. Цей відбудований будинок 9 квітня 1954 року було передано Облдержархіву в постійне безкоштовне володіння і користування⁵⁹. Корисна площа цього приміщення становила 1 346 кв.м. В серпні 1951 року виникла загроза, що майже відновлене приміщення Облдержархіву буде надано іншій установі. На захист Держархіву була підготовлена доповідна записка⁵⁹. В нове приміщення архіву в 1952 році були терміново перевезені документальні матеріали відділу Жовтневої революції, незважаючи на відсутність стелажів⁶⁰, які з'явилися тільки в 1953 році. Тоді ж був зроблений у сховищах дерев'яний поміст (яруси). Перед в'їздом до нового приміщення була проведена дезінфекція 22 тис. од. зб., вражених грибком⁶¹.

З будинку Мазепи до нового архівосховища були перевезені документальні матеріали дореволюційних фондів. Таким чином, в 1953 році всі архівні матеріали були сконцентровані в одному приміщенні⁶². Впроваджувався суворий порядок опечатування архівосховищ після закінчення робочого дня та прийом опечатаних сховищ сторожовою охороною на початку чергування⁶³.

Незважаючи на те, що архівісти працювали над важливим і невідкладним завданням – упорядкування архівного господарства – і ця робота розпочалася в Держархіві відразу після відновлення його діяльності, все ж документи залишалися невпорядкованими до 1955 року⁶⁴. Обсяг документів, що потребували упорядкування, був дуже великим. В 1951 році в кожному відділі Облдержархіву для виконання цього завдання були створені виробничі бригади під керівництвом старших наукових співробітників⁶⁵.

Розширювалися реставрація і мікрофільмування документів. В 1959 році в обласному архіві було організовано мікрофотолабораторію⁶⁶.

Разом з упорядкуванням документів важливим завданням було – організувати облік документів, відновити обліково-довідковий апарат, що загинув у роки війни. Набирала оберти популяризація архівних матеріалів. Проводилися виставки, готувалися радіопередачі, статті для ЗМІ тощо.

Все це створювало передумови для всебічного поліпшення роботи архівних установ. Проте, їх здійснення затримувалося тим, що з 1938 року архівні установи перебували у підпорядкуванні НКВС, а згодом – Міністерства внутрішніх справ, внаслідок чого відбулося помітне віддалення державних архівів від науки. На їх діяльності значною мірою позначилися відомчі інтереси. Недостатньо заохочувався творчий характер розвитку архівознавства. Тому на початку 60-х років архівні установи із системи МВС були передані у відання органів виконавчої влади. За актом від 28 червня 1960 року Чернігівський обласний державний архів підпорядковувався виконкому обласної ради депутатів трудящих⁶⁷. Це сприяло подальшому підвищенню ролі архівів у державному, науковому і суспільному житті, відкрило нові перспективи для всебічного поліпшення їх діяльності.

Йшли роки, але в ніжинському філіалі Облархіву станом на 1959 рік документи зберігалися у тій самій церкві Іоанна Богослова, приміщення якої не опалювалося і не мало освітлення. Вологість і температура не вимірювалися через відсутність необхідних приладів. П'ятиметрова висота стелажів робила документи малодоступними. Незважаючи на те, що вікна затемнені папером, від

сонячного світла вигорали ярлики на в'язках та обкладинки справ. На в'язках було багато пилу. Знепилення проводилося рідко, верхні полиці не знепилюються зовсім через те, що до них було важко дістатися.

У філіалі Облдержархіву в місті Прилуки документи продовжували зберігатися в церкві за відсутності опалення, освітлення та вентиляції. Нормальний температурно-вологісний режим не підтримувався, стелажі в сховищі були різних розмірів, а знепилення проводилося нерегулярно⁶⁸.

На кінець п'ятирічки, а саме на 1975 рік, передбачалося закінчити будівництво нового приміщення Облдержархіву місткістю 3 млн. справ. Ні у кого з архівістів не було сумнів, що згодом вони будуть освоювати сучасне приміщення, і що, нарешті, документи, які стільки «страждали» побачать в своєму житті гідні умови зберігання. Ця надія зміцнилася ще більше, коли у 1974 році були виготовлені технічний проект цієї споруди та робочі креслення, необхідні для початку будівництва⁶⁹.

Про створення нового приміщення для Облдержархіву йшла мова в 60-х⁷⁰ – 1980 роках, але будівництво, нової довгоочікуваної і такої необхідної будівлі так і не розпочалося ні на за часів радянської влади, ні за 25 років незалежності України. Для працівників архіву сучасне архівне приміщення, де можна було б сконцентрувати документи з усіх нині існуючих приміщень, де умови зберігання документів і умови роботи були б покращені, так і залишається мрією.

Протягом багатьох років адміністрація архіву вживала заходів щодо виділення додаткових приміщень під архівосховище, але це питання не було вирішено⁷¹.

Необхідно зазначити, що умови забезпечення збереженості документів поступово, але несуттєво, покращувалися в основному за рахунок поточних ремонтів архівосховищ. Рішенням облвиконкому від 9 квітня 1959 року в Облдержархіві встановлено позавідомчу фізичну охорону приміщень⁷². У 1969 році архів придбав коробкошвацьку машину і розпочав виготовлення архівних коробок власними силами. За 1971–1975 роки було виготовлено 14 700 коробок⁷³.

Станом на 1 січня 1971 року документи Ніжинського філіалу, так само, розміщувалися у двох колишніх церквах – пам'ятках архітектури XVIII ст. – Троїцька церква (сховище № 1), передана під архівосховище рішенням Ніжинського міськвиконкому від 24 квітня 1961 року, та Іоанна Богослова (сховище № 2). У сховищах відсутня система опалення, тому вологість підвищена. Ремонт покрівлі сховища № 2 не закінчено, тому волога потрапляє ще й через дах. Стелажне обладнання у сховищах не відповідає найелементарнішим вимогам і потребує поновлення. Електропроводка в сховищі № 1 відкрита, а в сховищі № 2 взагалі відсутня. В сховищі № 2 немає охорони, тому були випадки проникнення в сховище сторонніх осіб через дах.

Не кращий стан архівосховищ був і в прилуцькому філіалі (був розміщений в архітектурній пам'ятці – церкві Різдва Пресвятої Богородиці – авт.). Після її ремонту в 1969 році вже в 1970 році почав протікати дах, внаслідок чого стіна почала руйнуватися. Стелажне обладнання потребувало заміни. Системи опалення не існувало⁷⁴.

У 1960-х роках Облдержархіву було виділено додаткове приміщення – частина Троїцького собору, де зберігалися документи до того часу, поки рішенням облвиконкому від 1 квітня 1985 року № 146 були передані на баланс установи будівлі колишнього католицького костелу за адресою вул. Урицького, 31 та 33 (нині вул. П'ятницька). За першою адресою – цегляна двоповерхова споруда, вкрита шифером, з дерев'яними перекриттями, водяним опаленням. Капітальний ремонт здійснено в 1986 році. Корпус має 10 сховищ.

За другою адресою розмістилося два відділи Держархіву. Стелажне обладнання – комбіноване. У 2002 році ці сховища оснащено охоронно-пожежною сигналізацією, виведеною на пульт центрального спостереження.

З відновленням державної незалежності України в 1991 році розпочався новий етап у розвитку архівної справи.

Вже в перші дні незалежної України Держархів поповнюється новими документами. Так, 27 серпня 1991 року Президія Верховної Ради України ухвалила Указ про передачу архівів компартії України на державне зберігання,

на підставі якого в Держархіві області створено робочі групи з приймання приміщень, технологічного обладнання, меблів, матеріалів, документів з діловодства архіву Чернігівського обкому КПУ, архівних документів (близько 400 тис. справ – авт.), бібліотечних фондів та науково-довідкового апарату до них, документів щодо прийому на державне зберігання першоджерел з поточного діловодства комітетів та установ компартії України області⁷⁵.

Також Держархів приймає на баланс корпус № 2 – спеціально збудовану, типову цегляну, 6-поверхову будівлю, введена в експлуатацію в 1981 році.

Внаслідок такого «злиття» Держархів області отримує комплекс документів, що висвітлює діяльність партійних та комсомольських органів й організацій на Чернігівщині, має значний обсяг і є досить інформативним.

Оскільки значна частина документів мала обмежений доступ, у квітні 1992 року створюється експертна комісія для проведення роботи з розсекречення документів колишнього партархіву з грифом «Цілком таємно» та «Окрема папка»⁷⁶. В результаті проведеної роботи майже всі документи було розсекречено, але на секретному зберіганні залишилося 36 справ.

Таким чином, документи, які довгий час були майже невідомі широкому загалу через обмежений доступ до них, надали дослідникам можливість розширити джерельну базу для подальшого її вивчення.

Наступного року змінюється кількість приміщень Держархіву. Так 29 листопада 1993 року рішенням голови обласної ради народних депутатів двоповерхова будівля по вул. Урицького 33, (нині вул. П'ятницька), в якій розміщувалися два відділи Держархіву області, передається громаді римокатолицької церкви⁷⁷.

На той період архів в місті Чернігові розміщується у трьох будівлях.

З 1994 року архів розпочинає співробітництво з Генеалогічним товариством штату Юта (США). Реалізація цього міжнародного проекту позитивно вплинула на організацію роботи щодо створення страхового фонду документів. Матеріально-технічне забезпечення копіювання документів взяло на себе Генеалогічне товариство, надавши плівку та репрографічне обладнання

Microfilm Camera Model C. Співпраця тривала до 1 січня 2012 року і за ці 19 років страховий фонд на документи архіву поповнюється на 2 820,053 кадри негативу, а це 13 483 справи.

Проведено обладнання корпусу № 2 сучасною охоронно-пожежною сигналізацією. У зв'язку зі зменшенням фінансування на утримання служби охорони з 1 лютого 2001 року ліквідується охорона ВОХР корпусу № 2 з переведенням його на пульт охорони. Призначаються чергові, відповідальні за прийом-передачу на пульт охорони ВДСО при Чернігівському міському управлінню УВС у Чернігівській області⁷⁸.

У 2001 році розпочинається освоєння додаткового архівосховища, загальною площею 1 146 кв. м, наданого Держархіву області в 2000 році в оренду (3-й поверх приміщення аптекарського складу по вул. Щорса, 55 – авт.). Так, у листопаді 2001 року розроблено і затверджено проектно-кошторисну документацію на його переобладнання⁷⁹.

Вже у березні 2002 року ремонтно-будівельні роботи закінчені, затверджено акт прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом приміщень архівосховищ. Заступником директора надані конкретні пропозиції щодо його використання⁸⁰.

Значущим і помітним в сучасній історії архіву стає рік 2004. Завдяки прийнятому Чернігівською облдержадміністрацією розпорядженню від 4 серпня 2001 року № 224 «Про вивільнення культової споруди церкви Різдва Богородиці у місті Прилуки та переміщення фондів, що перебувають на зберіганні у місті Прилуки, до міста Чернігова». На підставі розпорядження здійснюється комплекс організаційних заходів щодо переміщення 233 571 одиниць зберігання до міста Чернігова, у корпус № 4 (вул. Щорса, 55, нині І. Мазепи – авт.). Заходи призвели до покращення умов зберігання документів.

Відразу після переміщення документів розпочинається робота з суцільного перевіряння наявності та стану документального комплексу, колишнього відділу Держархіву області у місті Прилуки, яке продовжувалося до 2010 року. З метою

поліпшення умов зберігання цих документів було налагоджено виготовлення картонажів власними силами архіву⁸¹.

У короткий термін складаються постелажні та пофондові топографічні покажчики, що дають змогу обслуговувати громадян в установлені терміни.

З метою посилення охоронного та протипожежного режимів у 2007 році в корпусі № 1 проводиться монтаж сучасної охоронної сигналізації із заміною оповіщувачів⁸².

В 2006 році, й повторно в 2009 році Держархівом області ініціюється питання щодо надання йому приміщення для вивільнення культових споруд, розташованих у місті Ніжині, а саме церков Іоанна Богослова та Троїцької, на поверненні яких наполягають священнослужителі різних конфесій. Це дало б змогу в подальшому концентрувати фонди, що зберігаються в 7-ми приміщеннях та 2-х містах області⁸³. Проводиться капітальний ремонт деяких приміщень та заміна віконних блоків корпусу № 2.

Після придбання архівом книжкового сканеру, а це дало можливість оцифрувати документи з високою ефективністю праці оператора (5–10 секунд на сторінку замість хвилини й більше у традиційному планшетному сканері – авт.), розпочато створення копій документів у цифровому форматі. Виконання цієї роботи потребує придбання централізованого сховища даних для зберігання отриманих цифрових зображень, що надало б змогу ефективно використовувати вже наявну інформацію та організувати її захист від пошкодження та втрати.

З метою посилення забезпечення збереженості документів у 2009 році у читальних залах корпусів №№ 1 та 2 встановлені камери відеоспостереження, зображення яких виведено на монітор чергового охоронця⁸⁴.

На сучасному етапі державний архів Чернігівської області зберігає понад 10 тис. фондів обсягом понад 1 832 тис. справ, з них 162 902 справи надійшли на зберігання за останні 20 років.

Науково-довідкова бібліотека архіву налічує близько 20 тис. книг, брошур, часописів, газет.

Незважаючи на позитивні зрушення, спрямовані на поліпшення умов збереженості архівних документів, залишаються не вирішеними питання щодо розширення площ архівосховищ в місті Чернігові та вивільнення кількох споруд в місті Ніжині і переміщення документів у спеціально облаштовані сухі та теплі приміщення.

Невідкладного вирішення потребують питання: збільшення обсягів виготовлення фонду користування з метою вилучення з користування оригіналів документів, особливо дорадянського періоду; ремонт і реставрація документів; картонування частини документів дорадянського періоду, переміщених з міста Прилуки; встановлення вентиляційної системи в сховищах корпусу № 1; модернізація системи кондиціонування повітря в сховищах корпусу № 2; організація постів фізичної охорони корпусу № 2. Але через брак коштів і невідповідне ставлення держави до архівів, на жаль, всі ці проблемні питання, що постали ще в 20-30 роках минулого століття, і досі залишаються не вирішеними.

---

¹ Державний архів Чернігівської області, ф. Р–51, оп.1, спр. 11, арк. 9–33.

² Там само, ф. Р–651, оп.1, спр. 11, арк.1.

³ Там само, ф. Р–651, оп.1, спр. 11, арк. 9-33.

⁴ Там само, Труды ЧАК. – Чернигов, 1903. – Вып. 5.– С. 101–106.

⁵ Там само, Отчеты ЧАК за 1903 год. – Чернигов, 1904.– С. 1.

⁶ Там само, Труды ЧАК. – Чернигов, 1913. – Вып. 10.– С. 216-219.

⁷ Там само, Красное знамя (Чернігів). – 1922. – № 138. – 22 червня.

⁸ Там само, ф. Р–15, оп. 1, спр. 292, арк. 376–379.

⁹ Там само, ф. Р–15, оп. 1, спр. 292, арк. 351–353, 362.

¹⁰ Там само, ф. Р–15, оп. 1, спр. 292, арк. 352–353.

¹¹ Там само, ф. Р–15, оп. 1, спр. 292, арк. 404–410

¹² Там само, ф. Р–651, оп.1, спр. 11, арк. 9-33.

¹³ Там само, ф. Р–647, оп. 3, спр. 31, арк. 4.

¹⁴ Там само, оп.2, спр. 636, арк. 15.

¹⁵ Там само, спр. 93, арк. 3, 4, 5.

¹⁶ Там само, оп. 3, спр. 8, арк. 26–27, 36.

¹⁷ Там само, спр. 14, арк. 4–9.

¹⁸ Там само, ф. Р–651, оп.1, спр. 11, арк. 9–33; ф. Р–651, оп.1, спр. 22, арк. 2–9.

¹⁹ Там само, спр. 54, арк. 80.

²⁰ Там само, арк. 57.

²¹ Там само, арк. 110, 128, 138.

²² Там само, спр. 50, арк. 21, 24, 24-зв.

²³ Там само, спр. 153, арк. 5.

²⁴ Там само, ф. Р–647, оп.7, спр. 158, арк. 46.

²⁵ Там само, оп.5, спр. 75, арк. 6.

- 26 Там само, спр. 72, арк.1.
- 27 Там само, спр. 76, арк. 1, 2, 10.
- 28 Там само, спр.82, арк. 11.
- 29 Там само, оп. 7, спр. 10, арк. 38.
- 30 Там само, ф. Р-651, оп. 1, спр. 167, арк. 191-192.
- 31 Там само, ф. Р-647, оп. 7, спр. 4, арк. 6 зв.
- 32 Там само, арк. 6 зв.
- 33 Там само, спр. 1, арк. 47.
- 34 Там само, арк. 47.
- 35 Там само, арк. 47.
- 36 Там само, спр. 4, арк. 35 зв.
- 37 Там само, ф. Р-651, оп.1, спр. 166, арк. 1.
- 38 Там само, ф. Р-647, оп.7, спр. 14, арк. 1.
- 39 Там само, арк. 1-1 зв.
- 40 Там само, арк. 2.
- 41 Там само, арк. 2 зв.
- 42 Там само, ф. Р-651, оп. 1, спр. 166, арк. 1.
- 43 Там само, ф. Р-647, оп.7, спр. 14, арк. 2 зв.
- 44 Там само, ф. Р-651, оп. 2-Л, спр. 43, арк. 52 зв.-53 зв.
- 45 Там само, ф. Р-647, оп. 7, спр. 13, арк. 1.
- 46 Там само, спр. 46, арк. 39.
- 47 Там само, арк. 42.
- 48 Там само, ф. Р-651, оп. 1, спр. 167, арк. 15.
- 49 Там само, арк. 2.
- 50 Там само, арк. 5.
- 51 Там само, ф. Р-647, оп.7, спр. 12, арк. 5-6.
- 52 Там само, арк. 6.
- 53 Там само, арк. 8.
- 54 Там само, спр. 13, арк. 3 зв.
- 55 Там само, ф. Р-651, оп.1, спр. 161, арк. 6 зв.
- 56 Там само, ф. Р-647, оп.7, спр. 29, арк. 1.
- 57 Там само, арк. 34.
- 58 Там само, ф. Р-651, оп.1, спр. 382, арк. 1-4; спр. 403, арк. 14.
- 59 Там само, спр. 321, арк. 2.
- 60 Там само, ф. Р-651, оп.1, спр. 349, арк. 1-6.
- 61 Там само, спр. 375, арк. 3.
- 62 Там само, арк. 3.
- 63 Там само, арк. 4.
- 64 Там само, спр. 410, арк. 2.
- 65 Там само, спр. 321, арк. 3.
- 66 Там само, ф. Р-647, оп.7, спр. 592, арк. 34.
- 67 Там само, ф. Р-651, оп.1, спр. 495, арк. 1-8.
- 68 Там само, спр. 484, арк. 12,14.
- 69 Там само, спр. 990, арк. 3.
- 70 Там само, спр. 795, арк. 1.
- 71 Там само, спр. 990, арк. 3.
- 72 Там само, спр. 474, арк. 1.
- 73 Там само, спр. 990, арк. 5.
- 74 Там само, спр. 795, арк. 5.
- 75 Там само, спр. 1476, арк. 29-30.
- 76 Там само, спр. 1519, арк. 16.
- 77 Там само, спр. 1753, арк. 23.
- 78 Там само, спр. 1878, арк. 6.

⁷⁹ Там само, арк. 112.

⁸⁰ Там само, спр. 1921, арк. 58.

⁸¹ Там само, спр. 2070, арк. 37.

⁸² Там само, спр. 2279, арк. 53.

⁸³ Там само, спр. 2125, арк. 39.

⁸⁴ Там само, спр. 2355, арк. 54.

Елена Носенко

Главное задание архивистов – сохранить архивные источники как задокументированную память человечества

В статье подробно изложено историю формирования архивных фондов Черниговщины с конца XVIII–нач. XXI ст., а также их сохранности.

Ключевые слова: архивные хранилища, Черниговская губернская ученая архивная комиссия, сохранность архивных документов.

Olena Nosenko

The main task of the archivists is to preserve archival sources as a documented memory of humanity

The article details the history of the formation of the archives of Chernigov from the end of the XVIII–beginning of the XXI century, as well as their safety.

Keywords: archival depositories, Chernigov provincial scientific archival commission, safety of archival documents.

**Структура та тематика друкованого видання «Праці Чернігівської
губернської архівної комісії»**

У статті характеризуються структура та тематика видання «Праці Чернігівської губернської архівної комісії».

***Ключові слова:** видання, структура, тематика, журнал засідань.*

Структура видання «Праці Чернігівської губернської архівної комісії» (надалі «Праці») була презентована в першому випуску на першій сторінці. Редактор видання Павло Тиханов, який 15 червня 1897 року (за старим стилем – авт.) був обраний керуючим справами Комісії, зазначав, що видання буде поділено «на два відділи: перший призначається виключно для журналів засідань комісії, куди входять і невеликі реферати або доповіді у витягах, у другому відділі буде вміщено матеріали, дослідження та статті з різних питань історії, етнографії або ж взагалі старожитностей, що стосуються Чернігівського краю або сусідніх з ним територій. «Праці» комісії будуть виходити безстроковими випусками, ... для кращого ж орієнтування в тексті – до обох заключних випусків в кінці року буде додано алфавітний покажчик особистих імен і предметний». Одразу необхідно зазначити, що в обіцяному вигляді жоден випуск «Праць» так і не було видано – наприклад, покажчики так і не з'явилися¹.

Поділ видання на дві частини було запроваджено одразу, і ця система, за деякими винятками, проіснувала майже до кінця видання «Праць». Два видання 1912 року (випуск 9) та 1917–1918 роки (випуск 12, об'єднаний), обидва за редакцією В. Модзалевського, взагалі не мали журналів засідань, оскільки були тематичними, присвячені: перше – 50-річчю звільнення селян від кріпосного права, а друге складалося з тематичної добірки документів про Тимофія Алексеєвича з колекції Музею українських старожитностей Василя Тарновського, що хронологічно охоплювали 1654–1682 роки.

Для аналізу доступно 59 журналів засідань Комісії. Вони несуть чимале інформаційне навантаження. В журналах зазначено: дата та місце проведення засідань (найчастіше: в будинку графа Григорія Милорадовича, у приміщеннях дворянського зібрання, чоловічої гімназії, реального училища, у будинку губернатора – авт.), імена та прізвища головуючих, присутніх членів Комісії, час початку та закінчення засідання (цікаво, що засідали часто до 12 години ночі – авт.). І головне, дізнаємося, що відбувалося під час проведення самих засідань:

– **вибори керівного складу Комісії** – у 1897 році обрано керуючого справами Комісії Павла Тиханова та його помічника, Миколу Долгорукова²; у 1903 році помічником голови Комісії обрано Іллю Шрага, а головою – Григорія Милорадовича³; 1906 року головою комісії обрано губернського предводителя дворянства князя Василя Голіцина (відмовився від посади 7 грудня 1908 року – авт.), 1909 року головою обрано А. Рачинського⁴; 29 листопада 1910 року було прийнято рішення запросити на пост керуючого справами Комісії Вадима Модзалевського⁵;

– **переобрання керівного складу** – у січні 1902 року ЧАК очолив Євген Зеленецький; 1 вересня 1902 року Петра Добровольського було обрано керуючим справами Комісії⁶;

– **присвоєння звання «Почесний член комісії»** – Євгену Андреевському, Володимиру Антоновичу, Олександрю Лазаревському, Василю Тарновському, Євгену Зеленецькому;

– **прийняття до складу Комісії нових членів** – А. Верзилова (7 листопада 1900 року); Михайла Коцюбинського та Миколу Подвойського (14 вересня 1902 року); Петра Бугославського (8 березня 1903 року), Вадима Модзалевського (25 серпня);

– **виступи відомих науковців** – Дмитра Еварницького (відомий як Дмитро Яворницький – авт.) та Дмитра Самоквасова;

– **обговорення статей** – друкувалися на сторінках «Праць»;

– **доповіді про нові надходження** – документів із Чернігівського губернського правління, монет, археологічних знахідок, фотографій, книжок; у третьому

випуску «Праць» (1899–1900 роки) згадується дар Комісії від Кочубея – дерев'яний різний кіот⁷;

– **складання планів роботи** – зокрема, щодо вивчення історичних пам'яток: Спасо-Преображенського собору міста Чернігова, печер в районі Свято-Троїцького собору;

– **збереження пам'яток або створення їх копій** – наприклад, Хроніки Леонтія Боболінського;

– **питання систематизації** – бібліотеки, музею, описів документів, які несли цікаву інформацію;

– **фінансові питання** – надходження пожертв, членських внесків або їх відсутність, закупівля дров для опалення музею інше;

– **господарські питання** – наприклад, замовлення полиць для книжок історичного музею та рамок для портретів, облаштування шаф-вітрин, проведення різноманітного ремонту;

– **листування з різними установами**;

– **звітність щодо діяльності Комісії** – наприклад, 14 листопада 1902 року надруковано звіт за 6 років існування Комісії⁸;

– **різноманітні виступи** – читання рефератів, нарисів (30 січня 1902 року Павло Тиханов зачитав реферат «Юр'ївська Божниця»⁹; 3 червня 1902 року П. Добровольський зачитав стислу історичну довідку «Тріумфальні Єкатерининські ворота в м. Новгород-Сіверському»; 14 листопада 1902 року А. Верзилов прочитав нарис, присвячений «Пам'яті Олександра Лазаревського», який помер 31 березня 1902 року; 13 грудня 1911 року доповідь В. Модзалевського «Роман Ракушка, один з діячів Руїни»¹⁰;

– **обговорювання питань загальноімперського рівня** – щодо реформування архівних комісій (наведено текст «Проекту положення про губернські вчені архівно-археологічні комісії»);

– **висування різноманітних пропозицій** – щодо започаткування нових проектів: збирання фольклору, проведення археологічних робіт тощо;

- **обрання** представників Комісії для участі в роботі XII археологічного з'їзду в Харкові»;
- **участь членів Комісії** в різноманітних заходах – у міжнародній етнографічній виставці в Санкт-Петербурзі, у роботі XIII археологічного з'їзду в Катеринославі, підготовці XIV археологічного з'їзду;
- **віддавали пошану померлим** – князю Миколу Долгорукову (помічнику голови Комісії), Василю Тарновському, Володимиру Антоновичу, Петру Добровольському, Рафаїлу Чернецькому, Дмитру Самоквасову.

Особливу увагу на себе звертає журнал засідання № 6 від 6 березня 1904 року З'ясовується, що в попередньому засіданні (4 жовтня 1903 року – авт.) хотів взяти участь чернігівський губернатор О. Хвостов. Але відмовився від такого плану, мотивуючи свою відмову тим, що в залі засідання були присутні не члени Комісії – студенти та стороння публіка (в журналі засідання від 4 жовтня 1903 року про це жодного запису немає – авт.). Врешті-решт протистояння губернатор-члени Комісії призвело до того, що з її складу вийшли І. Шраг, Михайло Коцюбинський та ще 3 її члени¹¹.

Не менш цікавий другий відділ «Праць». В ньому друкували: тематичні збірники документів («Матеріали для життєпису святителя Феодосія Углицького» (27 документів, є декілька факсимільних кольорових вставок, наприклад, факсиміле листа Феодосія Углицького Івану Забелі)¹², наукові статі (П. Добровольський «Юр'ївська Божниця» (супроводжується вкладкою, яку можна розгорнути, на ній зображено руїни фасаду, план розташування крокв); «Листи Григорія Кушелева», видатного державного діяча доби імператора Павла, передані губернатором Євгеном Андрєєвським).

Другий відділ 5-го випуску містить Додаток під назвою «Сенатський архів». Це документи, що надсилалися в ЧАК з 1897 року санкт-петербурзьким сенатським архівом. На них склалися рукописні описи, описувалися й самі документи¹³.

Друга частина 6-го випуску майже вся присвячена опису історичного музею Чернігівської губернської вченої архівної комісії¹⁴. Випуск 7-ий «Праць»

присвячено XIV археологічному з'їзду, що проходив у місті Чернігові. Ймовірно тому дещо змінено структуру видання – з'явилися відділ 1 (зокрема, «Опис річок Чернігівського полку в 1754 році»)¹⁵ та відділ 2 – «Покажчик статей з історії, археології та етнографії, розміщених в «Чернігівських губернських відомостях» за 1838–1906 роки»¹⁶, а також статті, присвячені Володимирі Антоновичу та історії Сіверщини, потім йдуть журнали засідань, а далі – додатки: спогади А. Верзилова, В. Круковського, П. Дорошенка про В. Антоновича¹⁷; загальний огляд діяльності ЧАК за 1905–1908 рр., а також перелік помилок, які було зроблено під час набору тексту.

Дещо змінено структуру й 8 випуску. Спочатку розміщено матеріал, присвячений святому Димітрію Ростовському (ілюстрований фотографіями, зокрема є фотографія ікони із зображенням Димітрія Ростовського із музею Василя Тарновського)¹⁸, потім презентуються журнали засідань, після них, без загальної назви – добірки документів, статті членів Комісії, біографічний нарис «Петро Михайлович Добровольський» (з його фотографією) і вперше, реклама – «Продаются следующие книги».

Випуск 9-ий – ювілейний, присвячений звільненню селян. Величезна добірка статей, присвячена цій події, яка супроводжується великою кількістю фотопортретів депутатів від повітів Чернігівської губернії (всього 32 світлини – авт.).

Підсумовуючи викладене, можна сказати, що «Праці Чернігівської губернської архівної комісії», безумовно, є важливим історичним джерелом для тих, хто вивчає діяльність Чернігівської архівної комісії, а також зародження та розвиток на чернігівських теренах архівної, музейної та бібліотечної справ.

---

¹ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 1.–1897–1898. Чернигов.–С. 3.

² Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 1.–1897–1898.– С. 26.

³ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 6.– 1905.– С. 17.

⁴ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 8.–1911.–С. 64.

⁵ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 10.–1913.– С. 207.

⁶ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 5.–1903.– С. 11.

⁷ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 3.–1913.– С. 3–5.

⁸ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 5.–1903.– С. 72–99.

- ⁹ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 4.–1902.–С. 71–93.
- ¹⁰ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 10.–1913.–С. 17–55.
- ¹¹ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 6.–1905.–С. 42–61.
- ¹² Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 1.–1897–1898.
(вставка до С. 19–21).
- ¹³ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 5. 1903.–С. 1–32.
- ¹⁴ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 6. 1905 год–С. 1–130.
- ¹⁵ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 7. 1908 год.–С. 3–52.
- ¹⁶ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 7. 1908 год–С. 1–142.
- ¹⁷ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 7. 1908 год. С. 145–153.
- ¹⁸ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 8. 1911.– С. 3–47.

Ирина Рябчук

Структура и тематика печатного издания

«Труды Черниговской губернской архивной комиссии»

В статье характеризуются структура и тематика издания «Труды Черниговской губернской архивной комиссии».

Ключевые слова: издание, структура, тематика, журнал заседаний.

Iryna Ryabchuk

Structure and topics of the printed publication «Proceedings of the Chernihiv Provincial Archival Commission»

The article describes the structure and topics of the publication «Proceedings of the Chernihiv Provincial Archival Commission».

Keywords: edition, structure, themes, journal of meetings.

Відомості про авторів

Ващенко Ірина Іванівна	начальник відділу використання інформації документів Держархіву Чернігівської області
Єфремова Ольга Олександрівна	архівист I категорії відділу забезпечення збереженості документів Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині
Лобанова Наталія Михайлівна	заступник директора Держархіву Чернігівської області
Микитко Вікторія Сергіївна	начальник відділу забезпечення збереженості документів Держархіву Чернігівської області (м. Ніжин)
Новик Наталія Петрівна	начальник відділу формування Національного архівного фонду та діловодства Держархіву Чернігівської області
Носенко Олена Володимирівна	начальник відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Держархіву Чернігівської області
Рябчук Ірина Миколаївна	провідний спеціаліст відділу використання інформації документів Держархіву Чернігівської області

Науковий щорічник

Сіверянський історичний архів

Випуск 5

Редакційна колегія

Редакційна колегія

Р.Б. Воробей (відповідальний редактор), В.М. Бойко, І.І. Гаврись,
С.Л. Лаєвський, Н.М. Лобанова

І.М. Рябчук (відповідальний секретар)

Технічний редактор

Обкладинка та комп'ютерна верстка

Коректор